

ADORJÁNI ZSOLT

KALLIMACHOS ARTEMIS-HIMNUSZA Megjegyzések a művészi egység és a datálás kérdéséhez*

Dis manibus Tiburtii Szepessy sacrum

Kallimachos Artemis-himnusza az a költemény a himnuszok könyvében, melynek művészi egysége, különösen Wilamowitz elmarasztaló ítéletének hatására, mind a mai napig élénk vita tárgya. Jelen tanulmányban ehhez a kérdéskörhöz szólok hozzá. Először a himnusz könyvben elfoglalt helyét, illetve a többi vershez való viszonyát vizsgálom. Ezek után kísérletet teszek az egység jellegének meghatározására a kohéziós elemek feltérképezésével, miközben eredményeimet kritikusan ütköztetem korábbi befolyásos nézetekkel, különösen a „fejlődépszichológiai” irányzattal. Végezetül kiszélesítem a vizsgálatot a költemény tágabb történelmi kontextusára, és ennek keretében javaslatot teszek datálására is.

Kulcsszavak: Kallimachos, himnuszköltészet, Artemis-himnusz, költői könyv, intertextualitás, egység, történelmi kontextus, datálás

I. Bevezetés

Dolgozatomban két klasszikus problémakört tárgyalok Kallimachos harmadik (Artemis-)himnuszáat illetően: a költői egység és a datálás kérdését. A két téma összekapcsolásának két oka is van. Egyfelől ezzel a tanulmánnyal zárom az Artemis-himnusszal kapcsolatos kutatásaimat, melyek egy német nyelvű kommentárban egyesültek, ugyanakkor tanulmányok formájában a magyar szakmai közösséget is mindvégig igyekeztem tájékoztatni eredményeimről.¹ Másfelől ezen hagyományos filológiai vizsgálódásokkal tisztelgek hajdani mesterem, Szepessy Tibor emléke előtt, akitől többet tanultam irodalmi művek elemzése (művészi egység) és történeti szempontok érvényesítése (datálás) terén, mint amit szavakkal elmondani lehetséges. A hellenisztikus költészetről, főként Kallimachos *Hekaléj*áról tartott előadásai felejthetetlenek maradnak. *Utinam non indignus essem discipulus!*

* A tanulmány megírása alatt az MTA Bolyai János Kutatási Ösztöndíja és az Emberi Erőforrások Minisztériuma ÚNKP-18-4-PPKE-73 számú Új Nemzeti Kiválóság Programja támogatását élveztem.

¹ Korábbi tanulmányaim a témakörben: Artemis és Arsinoé. Mitikus és történelmi idő Kallimachos Artemis-himnuszában. In: *Tempora mutantur. Tanulmányok az időről és a bűnről*. Ed. O. Tóth. Debrecen 2015. 69–89; Artemis Polias alakja Kallimachos harmadik himnuszában. In: *Scientia et ethica*. Ed. O. Tóth. Debrecen 2017. 75–88.

II. Az Artemis-himnusz helye a *Himnuszok* könyvében

Ahhoz, hogy a vitatott szerkezetű Artemis-himnusz művészi felépítését értékelni tudjuk, meg kell vizsgálnunk a többi költemény között elfoglalt helyét. Ellentétben a homérosi himnuszokkal, melyek elrendezésében nem fedezhető fel művészi célzatosság (eltekintve attól, hogy a hosszabb versek megelőzik a rövidebbeket), Kallimachos himnuszköteté átgondolt művészi rendet mutat, amivel a költő mindenekelőtt éppen a homérosi himnuszokkal kel versenyre.² Másként szólva: a könyv szerkezete távolról sem esetleges-külsődleges, hanem lényegi eleme a költői jelentésképzésnek. Ha a himnuszok közötti kapcsolatok az átlagosnál sűrűbbek és bonyolultabbak, nem valószínű, hogy a redakció igényessége egy másolót dicsérne, aki így akart volna „használati utasítást” nyújtani az olvasóknak.³ A tudományos gazdaságosság elve is azt kívánja, hogy egy genialis költő és egy genialis szerkesztő helyett csupán egy genialis költőt feltételezzünk, aki hosszabb időszak alatt írt verseit úgy rendezte össze, hogy azok kötetet alkossanak, mely a maga 1083 sorával átlagos hosszúságú papirusztekercset tett ki.⁴ Szintén a ’szerkesztő = költő’ tétel mellett szólna, ha sikerülne kimutatni, hogy a himnuszok sorrendje több szempontból is tudatos szerkesztés eredménye. Hiszen a szerkesztő csupán egyetlen gyakorlatias rendezőelvet választott volna, míg a költő tevékenységének ismertetőjegye, hogy az egészet különféle kohéziós erőkkal hálózta át. Ebben az esetben a költő kellett, hogy legyen, aki a gyűjteményt a ránk hagyományozott formában összeállította, és az

² Ki kell emelni, hogy szemben a műfajok szerint strukturált életmű könyvek sorozatából álló többi részével *ordo (...) hymnorum semper idem fuisse videtur* (R. Pfeiffer: Callimachus II: Hymni et Epigrammata. Oxford 1953. LIII). Okkal-joggal beszélnek „himnuszszextettéről” (vö. K. Ukleja: Der Delos-Hymnus des Kallimachos innerhalb seines Hymnensextetts. Münster 2005 művének címét), mely a művészi megszerkesztettséget hivatott kifejezni. A költői könyvről a hellenizmustól egészen Augustus koráig vö. N. Krevans: The Poet as Editor. Callimachus, Virgil, Horace, Propertius and the Development of the Poetic Book. Ann Arbor 1984 (a himnuszok helyett itt az *Aitia* szerkezete áll a figyelem középpontjában [138–300]). Vö. (kivált a himnuszokról) M. Depew: Gender, Power, and Poetics in Callimachus’ Book of Hymns. In: Callimachus II. Eds. M. A. Harder – R. F. Regtuit – G. C. Wakker. Leuven – Paris 2004. 119. Az írásbeli rögzítésről mint a költői kötetek technikai előfeltételéről lásd P. Bing: The Well-Read Muse. Present and Past in Callimachus and the Hellenistic Poets. Göttingen 1988. 10–48. A vetélkedés és variáció jeleihez vö. P. Bing: Impersonation of Voice in Callimachus’ Hymn to Apollo. TAPhA 123 (1993) 182.

³ M. Fantuzzi: Speaking with Authority: Polyphony in Callimachus’ Hymn. In: Brill’s Companion to Callimachus. Eds. B. Acosta-Hughes – L. Lehnus – S. Stephens. Leiden – Boston 2011. 453 azt a közvetítő megoldást is megfontolásra érdemesnek tartja, hogy a redaktor a sorrend kialakításakor a költői szöveg belső utalásrendszerét követte, vagyis a költő és szerkesztő diakrón perspektívában mintegy „összedolgoztak”. Mivel azonban az utalások néha igen szubtilisak, a redaktornak szintén kongeniálisnak kellett lennie a költővel, ami lehetséges, ám kevésbé valószínű.

⁴ Így A. Cameron: Callimachus and His Critics. Princeton 1995. 255: „The corpus of six hymns that has come down to us is arranged with a many-sided symmetry that it is hard not to attribute to the poet”. Vö. újabban S. A. Stephens: Callimachus: The Hymns. Edited with Introduction, Translation, and Commentary. Oxford 2015. 22 és 38. Cameron arra is utal, hogy ez a munkamódszer megegyezik azzal, amely arra készítette, hogy aitiológikus költeményeit – több év vagy akár évtized gyümölcseit – két-két *Aitia*-kötetbe (I–II és III–IV) foglalja. Az átlagos papirusztekercs méretéhez vö. J. van Sickle: The Book-Roll and Some Conventions of the Poetic Book. Arethusa 13 (1980) 7 sk.

egyes darabokat a megfelelő rejtett utalásokkal ruházta fel olyanformán, hogy az egység több síkon is értelmezhető.

Ha a himnuszokat először terjedelmi szempontok alapján nézzük, feltűnik, hogy Kallimachos nem az egyszerű sorrendet választotta, amennyiben nem a hosszabb költeményeket (*h.* 3, 4) helyezte a rövidebbek (*h.* 1, 2, 5, 6) elé – ahogy az a homérosi himnuszok esetében tapasztalható –, de nem is fordítva járt el. Helyette a két hosszabb himnuszt (*h.* 3: 268 verssor; *h.* 4: 326 verssor) két-két rövidebbel vette körbe, jöllehet *h.* 5 és 6 a maguk 142, illetve 138 sornyi terjedelmével némileg hosszabbak, mint a 100 sor körüli első és második himnusz. Ez a terjedelmi szempontok alapján kirajzolódó keretes szerkezet tartalmi elemekkel egészül ki. A második, ötödik és hatodik himnuszt 'mimetikus'-nak is szokás nevezni, mivel ezekben valamely kultikus esemény érzete teremtdik meg fiktív-irodalmi eszközök segítségével, és az elbeszélő ezen történetet irányító rendezőként lép fel.⁵ Az első himnusz ilyen értelemben kivétel, ez azonban magyarázható kötetnyitó helyzetével: a prologus azt a fikciót teremti meg, hogy a költemény az első italáldozat, melyet a legfőbb istennek, az olymposi Zeusnak ajánlanak fel.⁶ A két közbülső himnusz (3 és 4) közös vonása, hogy az első részt katalógusszerű második (*h.* 3. 183–268 és *h.* 4. 275–326) követi.⁷ Mivel a Délos-himnuszban a földrajzi közép-

⁵ Vö. *M. R. Falivene*: La mimesi in Callimaco: *Inni* II, IV, V e VI. QUCC 36 (1990) 103–128, aki a negyedik himnuszban is felfedez mimetikus elemeket. A 'mimetikus' vs. 'diégétikus' hang átfedéseihez vö. *M. A. Harder*: Insubstantial Voices: Some Observations on the Hymns of Callimachus. CQ 42 (1992) 384–394 (több fiktív apostrophé a narratív himnuszokban és helyell-közzel mindentudó narrátori perspektíva a mimetikusakban). További tartalmi-motivikus egyezésekhez az 5. és 6. himnusz esetében, melyeket az első négy himnusz egysége is összetartozónak tüntet fel, vö. *N. Hopkins*: Callimachus: Hymn to Demeter. Edited with an Introduction and Commentary. Cambridge 1984. 13–17; *C. W. Müller*: Erysichthon: Der Mythos als narrative Metapher im Demeterhymnos des Kallimachos. Stuttgart 1987. 46–54 (a mimesis és dór dialektus mint összekötő kapocs, a metrum [distichon vs. hexameter] mint elválasztó vonás); *S. J. Heyworth*: Looking into the River: Literary History and Interpretation in Callimachus: Hymn 5 and 6. In: Callimachus II. Eds. *M. A. Harder – R. F. Regtuit – G. C. Wakker*. Leuven – Paris 2004. 153–157 (az *Oidipus* tragédia és a *Bakchászsnők* párhuzama); *A. Ambühl*: Entertaining Theseus and Heracles: The *Hecale* and the *Victoria Berenices* as a Diptych. In: Callimachus II. Eds. *M. A. Harder – R. F. Regtuit – G. C. Wakker*. Leuven – Paris 2004. 24 sk. (kapcsolat az elégikus-komikus *Victoria Berenices* és a hexameteres-tragikus *Hekalé* között a hexameteres-komikus 6. himnusz és az elégikus-tragikus 5. himnusz kapcsolata mintájára); valamint *uő*: Kinder und junge Helden. Innovative Aspekte des Umgangs mit der literarischen Tradition bei Kallimachos. Leuven – Paris 2005. 204–223 (utalás olyan előképekre, mint a homérosi Démétér-himnusz, Euripidés *Bakchászsnői*, Theokritos *Thalysia* című és 26. idillje). *Müller*: i. m. 46 sk. azzal az érdekes adalékkal szolgál, hogy a himnuszok száma a hexameter szerkezetét tükrözi vissza, míg az ötödik helyen a könyvben elégikus (= pentameteres) költemény áll.

⁶ *H.* 1. 1 sk.: Ζηνὸς ἔοι τί κεν ἄλλο παρὰ σπονδῆσιν ἀείδειν / λῶιον ἢ θεὸν αὐτόν, ἀεὶ μέγαν, αἰὲν ἄνακτα. Vö. *Fantuzzi*: i. m. (3. jegyz.) 449 sk. A rítus metaforikus szerepeltetéséhez vö. *Pind.* I. 6. 1–9 és Σ ad. *Pind.* I. 6. 10a (III 251 sk. Drachmann). A metafora azonban valódi történeti háttérrel is jelölhet, amennyiben udvari *symposionra* mint lehetséges bemutatási körülményre utalna.

⁷ Vö. *U. von Wilamowitz-Moellendorf*: Hellenistische Dichtung in der Zeit des Kallimachos II: Interpretationen. Berlin 1924. 63 sk.; *É. Cahen*: Callimaque et son œuvre poétique. Paris 1929. 612 és *M. W. Haslam*: Callimachus' Hymns. In: Callimachus. Eds. *M. A. Harder – R. F. Regtuit – G. C. Wakker*. Groningen 1993. 115. A 'Lygdamis–Artemis' (*h.* 3. 251–258) és 'gallok–Apollón' (*h.* 4. 171–187) epizódok hasonlóságához és ennek okaihoz vö. alant (IV).

pont és a körkörösség motívumai fontos szerepet játszanak,⁸ valószínű, hogy Kallimachos a harmadik és negyedik himnuszban hangsúlyosan jelen levő körmozgás⁹ érzékeltetésére vette körül ezeket két másikkal.¹⁰

Ha viszont figyelembe vesszük azt a cezúrát, mely az ötödik (és a hatodik) himnuszt a negyedikről elválasztja mind formai ('elégikus' vs. 'hexameteres'; 'dór' vs. 'ión'), mind tartalmi ('mimetikus' vs. 'narratív') tekintetben, jogosan vizsgálhatjuk az első négyes csoport egységét. Ha először itt is a terjedelem és a megénekelt istenség összefüggését nézzük, újfent a rövidség és hosszúság ellentétén alapuló kallimachosi játék bontakozik ki.¹¹ A második, Apollónnak címzett himnusz az elsőhöz képest is szokatlanul rövid,¹² mindenekelőtt a délosi és pythói Apollón-himnusszal (546 sor) összehasonlítva, melyeket Kallimachos valószínűleg egyetlen költeményként kezelt.¹³ Artemis Homérosztól nem kapott önálló himnuszt,¹⁴ Kallimachos ezzel szemben több mint kétszer hosszabb költeményt szánt az istennőnek, mint Apollónnak, mintha csak valódi epikus himnusszal akarta volna kompenzálni Artemist az őt ért irodalomtörténeti igazságtalanságért.

⁸ H. 4. 300 sk.: σὲ μὲν περὶ τ' ἄμφι τε νῆσοι / κύκλον ἐποίησαντο καὶ ὡς χορὸν ἀμφεβάλοντο. Vö. Bing: i. m. 1988 (2. jegyz.) 125–128 részletes elemzéssel.

⁹ Bing: i. m. 1988 (2. jegyz.) 26, 57. jegyz. rámutat az Artemis körül kigyózó tánc vezérmotívumára (vö. h. 4. 301: ὡς χορὸν) (170–182, 240–242, 248 sk.). Ehhez vö. még A. Köhnken: Artemis im Artemishymnos des Kallimachos. In: Callimachus II. Eds. M. A. Harder – R. F. Regtuit – G. C. Wakker. Leuven – Paris 2004. 171. Így Bing arra a konklúzióra jut, hogy a harmadik és negyedik himnusz „companion pieces, the one perhaps written for Arsinoe, the other for Philadelphus”.

¹⁰ A Délos-himnusz központi helyéhez vö. Faulkner: i. m. (14. jegyz.) 61 (itt azonban a szűz isten-nőkhöz, Artemishez, Déloshoz és Athénéhez szóló himnuszcsoporthoz összefüggésében). Hopkins: i. m. (5. jegyz.) 13 ezenkívül a nemek megoszlásából adódó gyűrűs szerkezetre is felhívja a figyelmet: „the first pair 'masculine', the second 'mixed' (twins), the third 'feminine'”.

¹¹ Vö. R. Hunter – Th. Fuhrer: Imaginary Gods? Poetic Theology in the Hymns of Callimachus. In: Callimaque. Eds. F. Montinari – L. Lehnus. Vandœuvres-Genève 2002. 162: „...Callimachus has broken the Homeric Hymn into its constituent parts of 'Apollo', 'Artemis' and 'Delos', and ensured divine favour by a strategy of ever-increasing length”, valamint Köhnken: i. m. (9. jegyz.) 162: „Die drei Hymnen 2, 3 und 4 auf Leto und ihre Kinder und, wenn man Hymnos 1 auf den 'Vater Zeus' hinzunimmt, die ersten vier Hymnen gehören schon durch ihre aufsteigende Länge zusammen (96, 113, 268, 326 Verse), die sich umgekehrt proportional zur traditionellen Bedeutung der durch sie gefeierten Götter verhält (Zeus, Apoll, Artemis, Delos) und eine paradoxe Antiklimax ergibt.” Vö. még Haslam: i. m. (7. jegyz.) 117.

¹² A rövidség nem pusztán kvantitativ-külsődleges kategória, hanem esztétikai-poétikai ismérv, mely az epilógusban (105–113) igazolva látja magát az igénytelen nagysággal szemben. Vö. A. Köhnken: Apollo's Retort to Envy's Criticism (Two Questions of Relevance in Callimachus, *Hymn*. 2,105ff.). *AJPh* 102 (1981) 417 sk., mindenekelőtt 418, 35. jegyz.

¹³ Vö. M. Lefkowitz: The Quarrel between Callimachus and Apollonius. *ZPE* 40 (1980) 5 sk. (Thuc. 3. 104. 4–6).

¹⁴ A pusztán invokációt és néhány himnikus *praedicatiót* felvonultató 9. és 27. homérosi himnusz császárkori eredetű lehet, így a hellenisztikus költő ezeket nem ismerhette. Vö. A. Faulkner: Callimachus and His Allusive Virgins: Delos, Hestia, and the Homeric Hymn to Aphrodite. *HSCPh* 105 (2010) 54, 6. jegyz.

Ez a szerzői szándék tükröződik az istennő azon törekvésében, hogy mindenáron túltegyen híres testvérén.¹⁵

A Délos-himnusz terjedelmében az Artemis-himnuszt is meghaladja: mintegy ötven sorral hosszabb, jóllehet címzettje nem is olymposi isten, hanem Asteria titánnő (36–38), akiből később Délos szigete lett (39–54), és akiről Kallimachos előtt nem emlékeztek meg himnuszban. Mivel a sziget Apollón szülőhelye lett, a negyedik himnusz szorosan kapcsolódik a másodikhoz. Míg abban az isten születéséről nem esik szó, a költő a Délos-himnuszban bepótolja ezt a mozzanatot.¹⁶ A születés egyébként visszatérő motívum: a Zeus-himnusz tárgya az isten születése (γοναί), nem pedig tettei (91–93: *recusatio*), míg az Apollón-himnuszban éppen fordított a helyzet. Az Artemis-himnuszban röviden szó esik a születés könnyűségéről (24 sk.), míg az első és negyedik himnuszban – *h.* 1. 28 (Rheia–Zeus) és 4. 60 sk., illetve 209–211 (Létó–Apollón) – annak nehézségeiről van szó.¹⁷ Érdekes módon Artemis a Délos-himnuszban *expressis verbis* mindössze egy hasonlat erejéig jelenik meg (228–231: Iris Héra lábánál mint Artemis hűséges kutyája).¹⁸ Azzal viszont, hogy Kallimachos az Apollón-himnuszban és másutt¹⁹ Ortygiát, Artemis másik születési helyét²⁰ Délosszal azonosítja, azt sugallja, hogy Artemis Déloson látta meg a napvilágot.²¹

¹⁵ A testvérrivalizáció motívumát Kallimachos a homérosi Hermés-himnusból meríthette, melyben a kis Hermés ugyanúgy nagytestvére előjogaira vetett szemet, mint Artemis. Így a motívum ugyan rendelkezik pszichológiai realitással (a testvérek nemegyszer féltékenyek egymásra; ehhez az aspektushoz *G. Zanker: Realism in Alexandrian Poetry: A Literature and Its Audience.* London – Sidney 1987. 183), a költő azonban arra használja, hogy irodalmi játékot alapozzon meg vele (szövegek rivalitása).

¹⁶ Vö. *Köhnken: i. m.* (9. jegyz.) 163.

¹⁷ Vö. a megfogalmazás hasonlóságát: *h.* 1. 28: ὅπ' ἀμνηστίνης σχομένη (Rheia), *h.* 3. 21 sk.: ὅπ' ὠδίνεσσι γυναικεῖς / τειρόμεναι, *h.* 4. 61: τειρομένην ὠδίσσι, 210 sk.: ἀμνηστίνης ὑπὸ λυγρῆς / τειρομένη (Létó).

¹⁸ A 326. sor csak körülírással utal rá. A 292. sorban Upis legfeljebb Artemis hypostasisának nevezhető (vö. *h.* 3. 204 és 240). Vö. még *Fantuzzi: i. m.* (3. jegyz.) 451. Hasonlóképpen csak futó említésként szerepel Artemis Chitóné a Zeus-himnuszban (77 sk.). Vö. *Köhnken: i. m.* (9. jegyz.) 169. A Délos-himnusz rejtett Artemis-allúzióihoz vö. *Ukleja: i. m.* (2. jegyz.) 290–301.

¹⁹ *H.* 2. 58 sk., *Ait. fr.* 18. 7 Harder, *ep.* 62. 1 sk. Vö. *E. Sistakou: Kallimachos als Homererklärer: Das Beispiel der geographischen Namen.* WS 115 (2002) 168.

²⁰ A homérosi himnusz szerint Apollón Déloson, Artemis Ortygián született (*h. Ap.* 16 és 115–126), míg Pindaros szerint (*fr.* 52m [*Pai.* 12] 14–16) mindkét testvér szülőhelye Délos. Vö. *J. Laager: Geburt und Kindheit des Gottes in der griechischen Mythologie.* Wintherthur 1957. 68–81 és *J. Rutherford: Pindar on the Birth of Apollo.* CQ 38 (1988) 70–72.

²¹ Vö. *Ukleja: i. m.* (2. jegyz.) 290. Csúpn az a kérdés, hogy Apollón előtt vagy után született. Az isten világra jötténél hatyúk veszik körbe a vajúdó Létót és a délosi nimfák bábákként állják körül (249–258). Eileithya-Artemis (vö. *h.* 3. 21–25) csúpn mint Ἐλεῖθυίας ἱερὸν μέλος (257) jelenik meg, melyet a délosi nimfák énekelnek. Ezzel a költő talán azt akarja sugallni (ellentétben a máshol [*Ait. fr.* 79a Harder] használt mítoszvariánssal), hogy Artemis nem egy nappal Apollón előtt született a thargélión hónap hatodik napján, hogy bábaszolgálatot láthasson el anyja mellett ikertestvére születésénél (vö. *Diog. Laert.* 2. 44, *Apollod.* 1. 4. 1, *Liban. or.* 5. 4–5; *Laager: i. m.* (20. jegyz.) 80 sk.; *M. L. West: Hesiod: Works and Days.* Edited with Prolegomena and Commentary. Oxford 1978. 352 sk. ad *erg.* 770 sk. és *Ukleja: i. m.* (2. jegyz.) 298 sk.), hanem később mint Apollón húga, miután az előkészítette számára az utat. Így érthetővé válik az Artemis-himnusz azon megjegyzése (*h.* 3. 24 sk.), hogy Létó sem az Artemisszel való terhesség alatt, sem a szülés pillanatában nem érzett fájdalmat, ami kizárja, hogy Apollón ikertestvére lehetett volna. Másként *Ukleja: i. m.* (2. jegyz.) 300 és *Stephens: i. m.* (4. jegyz.) 102.

Fantuzzi az első három himnuszt meggyőzően a szűk körű olymposi családrendszer leképezéseként értelmezi.²² Eleinte csak Zeus van jelen mint apa és elődleges viszonyítási pont mindenk számára. A második himnuszból aztán Apollónról azt olvasuk, hogy Διὶ δεξιὸς ἦσται (29). Ez nem csupán általános elismerése a delphoi istennek mint Zeus jobbkezének,²³ hanem utalás arra, hogy Apollón himnusza Zeustét követi,²⁴ vagy akár arra is, hogy a papirusztekercsen egészen konkrétan Zeus himnuszához jobbra helyezkedik el. A következő himnuszból a már emlegetett σὺ δ' Ἀπόλλωνι παρίσεις (169) verssor ugyanezt a szerepet tölti be az Apollón-himnusz kapcsán.²⁵ Ugyanebbe a kontextusba illeszkedik a negyedik himnusz záróformulája: χαίροι δ' Ἀπόλλων τε καὶ ἦν ἐλοχέυσαιο (Ψ; Wilamowitz: ἐλοχεύσαι) Λητώ (326). A ἦν ἐλοχεύσαι szintagma Artemisre vonatkozik,²⁶ így a költő a Délos-himnusz végén búcsút vesz Apollóntól és testvérétől, ezzel mintegy lezárva egy ciklust a cikluson belül.²⁷ Ilyen finom allúziók alapján aligha feltételezhető – ahogy Fantuzzi véli –, hogy a költő csak utólag használta fel őket azzal a céllal, hogy a költemények kötetbeli sorrendjét igazolja.²⁸ Sokkal valószínűbb, hogy az utalások eleve a koncepció részét képezték, amikor Kallimachos a himnuszkötetet megtervezte. Ez azonban kizárja, amit Fantuzzi²⁹ lehetségesnek gondol: azt, hogy a himnuszos szerkesztője valaki más lehetett, mint maga a költő.

Az első négy himnuszt összekapcsoló további közös elem az aulikus vonatkozások előfordulása, mely a Ptolemaidákra való nyílt vagy rejtett utalásokban nyilvánul meg. A mitikus homlokzat mögött meghúzódó történeti-politikai dimenzió tisztán kiolvasható az első két és a negyedik himnuszból, melyek történeti valósággal való kapcsolata kifejtett politikai utalásokban mutatkozik meg. Az első himnuszból II. Ptolemaios földi királysága Zeus égi uralmával áll párhuzamban,³⁰ a másodikban Apollón az uralkodó-

²² Fantuzzi: i. m. (3. jegyz.) 448.

²³ Vö. például Hom. *h. Merc.* 468–472.

²⁴ Fantuzzi: i. m. (3. jegyz.) 450 sk.

²⁵ Fantuzzi: i. m. (3. jegyz.) 451.

²⁶ Vö. *Ukleja*: i. m. (2. jegyz.) 285–290, aki joggal veszi védelmébe a kéziratok ἐλοχεύσαι olvasatát. A körülírással szerkezet az istennő rejtett jelenlétének szimbóluma a himnuszból (301).

²⁷ Fantuzzi: i. m. (3. jegyz.) 451 sk. Találónan mutat rá arra, hogy ezzel Kallimachos szellemes zárófordulatot kerekített a himnusz végére, melyben Artemis egyébként alig tűnik fel (*pace* 229). Így a negyedik, Délosnak (és Apollónnak) címzett himnusz Artemiséhez is kötődik, melyben az istennő a testvérrivalizáció motívuma miatt szintén szoros kapcsolatot ápol a második himnusz Apollónjával. Létó két szülöttének párosításához vö. Hom. *h. Ap.* 14–16 és 158 sk. Hogy a perifrázis Artemis kiemelt helyen említett πολυωνυμίη-ját (7) is hivatott érzékeltetni, ahogy Fantuzzi gondolja, igen bizonytalan.

²⁸ Fantuzzi: i. m. (3. jegyz.) 452 sk. Helyesebb tehát másik megfogalmazása: „Callimachus may well have written [...] to acknowledge the politics of Olympus and its attendant structure.”

²⁹ Fantuzzi: i. m. (3. jegyz.) 453.

³⁰ Vö. Kall. *h.* 1. 58–65 (implicit) és 86 (ἡμετέρω μεδέοντι) *J. J. Clauss*: Lies and Allusions: The Addressee and Date of Callimachus' Hymn to Zeus. *ClAnt* 5 (1986) 155–170 fejtegetéseivel, valamint az utóbbi helyhez tartozó scholionokkal (*Pfeiffer*: i. m. [2. jegyz.] 45 ad loc.: περὶ τοῦ Πτολεμαίου ταῦτα λέγει), továbbá Σ 90ab, ahol az αὐτὸς névmást egyszer (a) Ptolemaiosszal, egyszer (b) Zeusszal azonosítják. Az égi és földi király viszonyához lásd még *K. Ziegler*: Zum Zeushymnus des Kallimachos. *RhM* 68 (1913) 336–345.

val összhangban lép fel, és foglal állást a költő esztétikai programja mellett (105–112),³¹ a negyedik pedig tekintélyes teret szentel II. Ptolemaios dicséretének, aki az isten szövet-sége a kelták ellen folytatott küzdelemben (162–188). Mindhárom költemény tehát az uralkodó és az isten analógiájára épül, és az isten dicsérete a királyét is magában foglalja. A himnuszkötet így mindkét, a mitikus és a pragmatikus síkon is eléri célját: az olymposi és az alexandriai uralkodó dicsőítését.³² Ugyanakkor elsőre nem bizonyos, hogy ez az analógia az Artemis-himnuszban is szervezőelemként működik, ugyanis ennek hagyományos-rhapsódosi karaktere³³ a politikai utalásoknak ellenállni látszik.

³¹ Vö. Kall. *h.* 2. 26 sk. és Σ 26 (Pfeiffer: i. m. [2. jegyz.] 50), ahol az 'Euergetés' cognomen vagy helyesen áll (vö. Pfeiffer: i. m. [2. jegyz.] xxxviii sk. és S. Koster: Kallimachos als Apollonpriester. In: *uő*: Tessaera. Sechs Beiträge zur Poesie und poetischen Theorie der Antike. Erlangen 1983. 19; a konkrét-politikai értelmezés elszánt ellenzője J. Vahlen: Über einige Anspielungen in den Hymnen des Callimachus II. Sitzungsberichte der Königlich Preussischen Akademie der Wissenschaften zu Berlin 1896. 801 sk.), vagy *lapsus memoriae* okozta Philadelphos helyett (vö. *in apparatu* ad 27 és O. Richter: Kallimachos' Hymnen auf Zeus und Apollo: Zwei Momente im Leben des Ptolemaeus Philadelphus. Progr. Guben 1871. 12), vagy a 68. sor (ἡμετέροις βασιλεῦσιν) hatására vezethető vissza (lásd Σ ad loc. Pfeiffer: i. m. [2. jegyz.] 52). L. Malten: Kyrene. Sagensgeschichte und historische Untersuchungen. Berlin 1911. 50 sk. szerint a többes szám (68: ἡμετέροις) mindkét Ptolemaios, Philadelphos és a trónörökös Euergetés is jelöli. S. Barbantani: Callimachus on Kings and Kingship. In: Brill's Companion to Callimachus. Eds. B. Acosta-Hughes – L. Lehman – S. Stephens. Leiden – Boston 2011. 182–193 amellet érvel, hogy a bizonytalanság a költői szándék része. A ἡμετέροις βασιλεῦσιν (68) kifejezés kettős utalása (Philadelphos és Euergetés) és az ἐμὸς βασιλεὺς egyértelmű címzettje (Philadelphos) olyan időszakot feltételez háttérül, amikor Philadelphos uralkodó, Euergetés a trón várományosa volt (így Wilamowitz: i. m. [7. jegyz.] II 80). Az Apollón–Euergetés' megfeleléssel Kyréné alakja (90–92) is értelmezhető allegorikusan mint II. Bereniké hypostasisa (Kyréné az oroszlánnal folytatott küzdelem győzteseként jelenik meg, a Bereniké név 'győzelemhozót' jelent, a hercegnő pedig Kyrénéből származott). Minthogy Bereniké és Ptolemaios eljegyzése házasságukat és trónra lépésüket (Kr. e. 246) jó egy évtizeddel megelőzte, az időablak, mely a fenti értelmezést lehetővé teszi, igen tág. Vö. Barbantani: i. m. 190 sk., aki viszont a fentiek alapján a III. Ptolemaios és II. Bereniké házassága utáni datálást szorgalmazza. Kyrénét az Artemis-himnusz is említi mint az istennő egyik kedvenc nimfáját és sikeres „atlétát” (206–208). Eszerint Artemis–Kyréné párosának a történeti síkon II. Arsinoé és II. Bereniké (a dinasztikus ideológiában anya és lánya) felelnének meg. F. Williams: Callimachus Hymn to Apollo. A Commentary. Oxford 1978. 79 ad 91, aki a ἡμετέροις βασιλεῦσιν vonatkozását szigorúan a Battiadákra korlátozná (65 ad loc.), és csupán a βασιλεὺς-t (26 sk.) azonosítaná Euergetésszel (36 ad loc.), ok nélkül utasítja el a szóban forgó sorok ptolemaida értelmezését, mert kritikája az elmélet egyik F. Studniczka: Kyrene und Kallimachos. Hermes 28 (1893) 16–18 által megfogalmazott szélsőséges változatát veszi célba, melyben a Kyréné-epizódban szereplő oroszlánnak is történelmi szereplő, Démétrios ó καλὸς felelne meg (vö. még Richter: i. m. 14 sk.). Ezzel az allegorézissel már K. Kuiper: Studia Callimachea II: De Callimachi theologumenis. Leiden 1898. 139–142 leszámolt.

³² Zeus, Ptolemaios (*h.* 2. 26: ἐμῷ βασιλῆϊ) és Apollón együttállása Pindaros első pythói ódájának prooimionját idézi (1–33), ahol Zeus, I. Hierón és Apollón alkotnak hasonló konstellációt, amellyel Typhón féktelen hybrise (13) áll szemben. Vö. Hunter–Fuhrer: i. m. (11. jegyz.) 168, 63 jegyz. Apollón archégétés szerepköre Kyréné alapítási mítoszában (*h.* 2. 65–68) az ötödik pythói ódát is felidézi (57–69). A második himnusz pindarosi szubsztrátumához vö. W. Kofler: Kallimachos' Wahlverwandschaften. Zur poetischen Tradition und Gattung des Apollonhymnos. Philologus 140 (1996) 235–247 és A. Kirichenko: Von Delphi nach Kyrene. Dichtung und Religion in Kallimachos' Hymnus auf Apollon. WS 123 (2010) 51–57. Az isten és király analógiájához vö. Adorjányi Zs.: Istenség és király. Megjegyzések Pindaroshoz, Kallimachoshoz, Ciceróhoz és az újpythagoreusokhoz. AntTan 61 (2017) 1–26.

³³ A. D. Morrison: The Narrator in Archaic Greek and Hellenistic Poetry. Cambridge 2007. 138–147.

Faulkner másfajta csoportosítást javasol, és ezzel áthidalná a negyedik és ötödik himnusz között tapasztalható cezúrát.³⁴ Arra hívja fel a figyelmet, hogy a harmadik, negyedik és ötödik himnusz címzettjei egyaránt παρθένος-istennők (Artemis, Délos és Athéné). Ez egyfelől találó megfigyelés, másfelől hozzá kell tenni, hogy a παρθενίνη – eltérően a harmadik himnuszról³⁵ – sem a Délosnak, sem az Athénének címzett költeményben nem játszik központi szerepet.³⁶ Tény azonban, hogy vannak motívum-egyezések egyfelől a harmadik és negyedik, másfelől a harmadik és ötödik himnusz között. A *h.* 3–4. kapcsolatához: a Minós elől menekülő Britomartis-Diktyna epizódja az Artemis-himnuszban (189–203) Asterié-Délos hasonló célzatú ugrására emlékeztet, mellyel a nimfa Zeus szerelmi ostromának akar véget vetni.³⁷ A *h.* 3–5. viszonyához: Artemis mitikus paradigmaként köszön vissza az ötödik himnuszról (*h.* 5. 107–116: Aktaión és Artemis), továbbá általános, jellem- és tevékenységbeli hasonlóság mutatkozik Artemis és Athéné alakja között.³⁸

Faulkner a *h.* 3–5. csoport összetartozását az Aphrodité-himnusz prológosára való tudatos utalásként magyarázza. Valóban vannak feltűnő hasonlóságok a két szöveg között: Az Aphrodité-himnusz az istennő hatalmát érzékelteti, amikor azt állítja (7–33), hogy Athéné, Artemis és Hestia kivételével egyetlen élőlény sem képes ellenállni Aphroditének. Athéné és a szerelem istennőjének párosítása (8–15) Kallimachos ötödik himnuszának egyik passzusára emlékeztet (15–22).³⁹ Ha Artemis a homérosi himnuszban (16–20) figyelmét többek között az igaz emberek városára (20: δικάϊων ... πτόλις ἀνδρῶν) irányítja, úgy hasonló érdeklődésről tesz tanúbizonyságot, mint ami a kallimachosi himnusz Artemisét jellemzi (az általános egyes szám [πόλιν] a költemény 122. sorában is felbukkan). Végül Hestia szüzességi fogadalma (25–28) a szűz Artemiszszel rokonítható (6: παρθενίνη), mivel mindkét esetben ugyanaz a gesztus (*h.* *Ven.* 27: ἀψαμένη κεφαλῆς πατρὸς Διὸς αἰγιόχοιο ~ *h.* 3. 26 sk.: γενειάδος ἤθελε πατρὸς / ἄψασθαι) kíséri, és Zeus a kérést további bőkezű ajándékokkal toldja meg (*h.* *Ven.* 29–32 ~ *h.* 3. 29–40).⁴⁰ A három istennő közül Artemis és Athéné egyszersmind kallimachosi himnuszok címzettjei. Hestiáról ez nem mondható el, jöllehet Faulkner megpróbálja a *ἱστῆναι* ὁ νήσων εὐέστυε (325) verszárlatból kiolvasni alakját. Ám ez az utalás még egy olyan alluzív szerzőnél sem bizonyos, mint amilyen Kallimachos. Így némiképp túlzó maga a

³⁴ Faulkner: i. m. (14. jegyz.) 54 és 61.

³⁵ Vö. Artemis kívánságlistájának első tételét: δός μοι παρθενίνην αἰώνιον ... φυλάσσειν (6) és az epilógus egyik sorát: μηδέ τινα μνάσθαι τὴν παρθένον (264). Ehhez Faulkner: i. m. (14. jegyz.) 56.

³⁶ Az Athéné-himnuszban a szüzesség csupán az Aphroditével (Κύπρις) való összehasonlítás révén van jelen (15–22).

³⁷ *H.* 4. 37 sk.: βαθὴν ἦλαο τάπρον / οὐρανόθεν φεύγουσα Διὸς γάμον ἀστέρη ἴση. A bevezető szerzői kérdések (*h.* 3. 183–185 ~ *h.* 4. 1 sk.) és a névváltoztatás motívuma (*h.* 3. 198 sk. ~ *h.* 4. 40) összekötő elemek. Vö. Faulkner: i. m. (14. jegyz.) 58 sk., jöllehet elismeri, hogy Britomartis és Délos kapcsolata nem kifejtett.

³⁸ Faulkner: i. m. (14. jegyz.) 57.

³⁹ Faulkner: i. m. (14. jegyz.) 57.

⁴⁰ Faulkner: i. m. (14. jegyz.) 55. Vö. még I. Petrovic: Von den Toren des Hades zu den Hallen des Olymp. Artemiskult bei Theokrit und Kallimachos. Leiden – Boston 2007. 227 és Ambühl: i. m. 2005 (5. jegyz.) 264 sk.

következtetés is, miszerint a hellenisztikus költő 'Artemis–Délös/Hestia–Athéné' alakjával Hestiát nemcsak Aphrodité árnyékából akarta emancipálni, hanem a himnuszok könyvének középpontjává tenni konkrét és metaforikus értelemben.⁴¹

A korábbiakban már láttunk néhány példát arra, hogy nemcsak szomszédos himnuszok mutatnak rokon vonásokat, hanem távolabbiak között is hidak létesülhetnek (a második és negyedik, illetve a harmadik és ötödik között). Ami az ötödik és harmadik viszonyát illeti, néhány kiegészítő megjegyzés szükséges. Athénét szokatlan természetközelsége Artemisszel rokonítja, miközben Artemis nem kevésbé szokatlanul az urbánus közegben is otthonosan mozog (*h.* 3. 122–135).⁴² Ebben az esetben kölcsönös hasonulásról lehet szó: miként az ötödik himnusz Athénéje a vadász Artemis vonásait hordozza,⁴³ úgy a harmadik Artemise városvédő szerepköre révén Athénével mutat rokonságot.⁴⁴ Hasonló ív feszül a negyedik és hatodik himnusz között. Egyfelől Apollón és szigete a Délös-himnuszban nem választhatók el a kallimachosi poétikától, jóllehet itt – eltérően az Apollón-himnusztól – a politikai dimenzió, Apollón és Ptolemaiosz szimbolikus szövetsége áll a középpontban.⁴⁵ Másfelől Müller a Démétér-himnuszt komplex 'narratív metaforaként' értelmezi, melyben Erysichthón a kiüresedett régi poétika képviselője, míg Démétér világa az „új” irányt hivatott megjeleníteni.⁴⁶ Mivel ilyen allegorikus program egyik himnuszban sem mutatható ki, jelenlétük a negyedikben és hatodikban fontos kohéziós elem.⁴⁷

⁴¹ Faulkner: i. m. (14. jegyz.) 61.

⁴² Vö. V. Knight: Landscape and the Gods in Callimachus' Hymns (with particular reference to *Hymn* 3). *PLS* 7 (1993) 208.

⁴³ Vö. H. Kleinknecht: ΔΟΥΤΡΑ ΤΗΣ ΠΑΛΛΑΔΟΣ. *Hermes* 74 (1939) 335 (utalásszerűen) és Köhnken: i. m. (9. jegyz.) 167–169 Pindaros harmadik nemeai ódájával mint Artemis első vadászatának (98–109) fontos irodalmi előképével, melyben Athéné és Artemis együtt csodálja Achilleus gyorsaságát. A fejbólintással történő isteni jóváhagyás motívuma szintén összeköti a két helyet: *h.* 3. 39 sk. Zeus, *h.* 5. 131–133 Athéné mond igent, aki ezt a jogát Zeustól örökölte. A két istennő közötti hasonulási folyamathoz vö. Depew: i. m. (2. jegyz.) 126 sk. és Ukleja: i. m. (2. jegyz.) 90.

⁴⁴ Ezt a szöveg maga is megerősíti: a 43. sorban Athéné jelzői *περσέπτολι, χρυσεοπήληξ*, 53: *πολιοῦχον*, amely ellentmondás a harmadik himnusznak is szerves része (122–135: az istennő pusztító és oltalmazó képessége). A *γυμνὰν τὰν Παλλάδα πολιοῦχον* (*h.* 5. 53) kifejezés ráadásul *contradictio in adjecto*, mely a *νύμφη*-hez illő tulajdonság (*γυμνὰν*) *πολιάς*-hoz történő tapadása révén jött létre. Ahogy korábban láttuk, Apollón hasonló, városalapítóként és vezetőként betöltött szerepköre (*h.* 2. 55–68) szintén közrejátszhatott Artemis városvédő „arculatának” kialakulásában.

⁴⁵ Bing: i. m. 1988 (2. jegyz.) 94–96. A himnusz néhány passzusának allegorikus értelmezéséhez vö. S. R. Slings: *The Hymn to Delos as a Partial Allegory of Callimachus' Poetry*. In: Callimachus II. Eds. M. A. Harder – R. F. Regtuit – G. C. Wakker. Leuven – Paris 2004. 279–298.

⁴⁶ Müller: i. m. (5. jegyz.) 27–45.

⁴⁷ Müller: i. m. (5. jegyz.) 46–64 az ötödik himnusz Teiresias-mítoszában is rejtett költőavatási jelenetet vél felfedezni, ugyanakkor az érvelés túlságosan bizonytalan előfeltevéseken nyugszik. M. Asper: *Onomata allotria*. Zur Genese, Struktur und Funktion poetologischer Metaphern bei Kallimachos. Stuttgart 1997. 224–234 szigorú kritikát gyakorol Kallimachos mindennemű allegorizáló értelmezésén. Ilyen esetben ugyanis *per definitionem* feltételezzük, hogy a vers a narratív síkon túl egy ezzel párhuzamos, ám tőle független szinten rejtett poétikai programot hordoz. Az átmenet a két szint között viszont nem lehet explicit, mert a szöveg elsődleges-narratív síkjának töretlennek kell maradnia. Az allegorikus tartalom tökéletes rejtettsége minden-

A fejezetet Artemis életkorának tárgyalásával zárjuk, ami jellegzetesen példázza, hogy a kötetbe való rendezés nemcsak a művészi hatást szolgálja, hanem a költemények jelentését is befolyásolja, amennyiben a versek „információs” tartalma is kiegészíti egymást, ha az olvasó résen van, és „egybeolvassa” a különböző szöveghehelyeket.⁴⁸ Ezzel meg is érkeztünk központi témánkhoz, az Artemis-himnuszhoz, melyet most az Apollónnak címzett költeménnyel való viszonylatban fogunk vizsgálni, ami ismét a testvérrivalizáció motívumát hozza felszínre. Az istennő a harmadik himnusz első jelenetében (4–40) mint elkényeztetett kisasszony jelenik meg, aki apját hosszú kívánságlistával ostromolja. A jelenet humora abból az ellentmondásból fakad, hogy Artemis értelmi képességeit tekintve mint valami felnőtt, sőt minden hájjal megkent stratégá lép fel, ugyanakkor fizikai értelemben pöttömnyi kislánként kell elképzelnünk, aki alig ér fel apja álláig (26–28).⁴⁹ Kallimachos természetesen nem akarja pontosan meghatározni protagonistája életkorát. Az 5. sorban *παῖς ἔτι κουρίζουσα*-ként jelenik meg, ahol a *παῖς* fogalma viszonylag széles idősvet ölel át. Ezért a *κουρίζουσα* participium, mely azt érzékelteti, hogy Artemis valóban csak „kislány”.⁵⁰

nemű, e tartalomra utaló jelzés nélkül – éppen ez az, ami Asper (234) szerint kétes színben tünteti fel az efféle megközelítéseket, mert a poetológiai kijelentések összetett metaforarendszerük miatt megfelelő jelzésrendszert igényelnek. Ez a kritika jogos, amennyiben rövidebb passzusokról van szó, melyekbe poetológiai tartalmat vetítenek, anélkül hogy ezt a szövegösszefüggés a legkisebb mértékben indokolná. Asper kritikája azonban túl messzire megy, amikor olyan jól megalapozott metapoétikus olvasatokat akar romba dönteni (228 sk.), amilyen Mülleré a hatodik himnuszról (i. m. [5. jegyz.]) vagy Bingé a negyedikről (i. m. 1988 [2. jegyz.]). Ezen esetekben ugyanis nem érzem jogosnak az ellenvetést, hogy a poetológiai olvasat jelöletlen. A szövegszerű elemek (jobbára allúziók és többértelmű szóválasztás) olyan rendszert alkotnak, mely kumulatív értelemben jelzéértékkel bír, és a metapoétikus olvasat igazolására alkalmas. Nem véletlenül beszélünk *olvasatról*. A szóban forgó interpretációs folyamat ugyanis aligha mehet végbe másként, mint vájtfüllű írástudókból álló olvasóközönség feltételezésével. Asper a metapoétikus értelmezéseket azzal vádolja, hogy a jelentésképződést a befogadási folyamatról független szövegműködés modern előfeltevése alapján képzelik el (233 sk.). Ám nem hasonlítható a Museion-beli olvasási gyakorlat a történeti környezet különbségével együtt is a jelenkoréhoz? Nem ugyanúgy járt el az allegorizist különösen kedvelő alexandriai filológus értelmezése megalkotásakor, mint a modern kutató? Az elsődleges közönségnek ez a jelentésréteg természetesen ismeretlen marad, hacsak nem feltételezünk kongeniális hallgatókat. Éppen ez a kettős olvasói közeg és olvasási gyakorlat magyarázná egyes szövegeink ’jelentéshasadását’. A korabeli befogadói kör szerkezetéhez lásd még a IV. fejezet egyes megfigyeléseit.

⁴⁸ Hasonló hatást célzott meg a költő az első (Zeus születése tettei nélkül), a második (Apollón tettei születése nélkül) és a negyedik (Apollón születése) himnuszokkal. Az ’Ergänzungsspiel’ néven ismert jelen-séghez, mely nemcsak az epigrammák meghatározó eleme, vö. *P. Bing*: ’Ergänzungsspiel’ in the Epigrams of Callimachus. *A&A* 41 (1995) 123 sk. (elméleti alapvetés *Ait. fr.* 54h 1 sk. Harder alapján) és 126–128 (többek között a 21. és 35. epigrammák példája).

⁴⁹ Kallimachos a realisztikus hatás kedvéért a szótagismétlő gyereknyelvet is utánozza Artemis beszédében (6–25: δός [δὲ μοι] anaforája). A harmadik személy használata az én-szövegben (19: *σπαρνὸν γὰρ ὄτ’ Ἄρτεμις ἄστυ κάτεισιν*) szintén a fejletlen gyermeki psziché kifejeződése.

⁵⁰ Az ige *h.* 1. 54 Zeusra vonatkozik (a *Κούρητις* [52] játékos etimológiája közelében), *h.* 4. 324 Apollónra. A Zeus-himnuszban egy újszülöttre utal, a Délos himnuszban vagy újszülöttre, vagy kisfiúra (Artemis kortársa vagy valamivel fiatalabb). Első esetben konkrétan a csecsemő Zeus sírásáról van szó, a másodikban a jelentéstartomány nem egyértelműen meghatározható (324: *παιγνία κουρίζοντι καὶ Ἀπόλλωνι γελαστύν*). A *κουρίζοντι* alakot többnyire az életkorra vonatkoztatják (*γελαστύν* és *παιγνία*), ám a *καὶ* sajátos

Az egyetlen konkrét, időre vonatkozó adat azon utalás, mely Artemis egyik korábbi „hivatalos” látogatását rögzíti, melyet az háromévesen (72: ἔτι τριέτηρος ἐοῦσα) még anyja, Létó karján csüngve (73) tett a kyklópsok műhelyében abból az alkalomból, hogy Héphaistos ajándékokkal akarta elhalmozni. Ez az utalás *terminus post quem*-ként szolgál a himnusz elbeszélő részéhez,⁵¹ tehát a Héphaistosnál tett második látogatást követő epizódhoz is Pán tanyáján (87–97), és az első vadászathoz is (98–109). A szarvasünök hajszája viszont egy másik helyet idéz fel a második himnuszából, mely a vadászat *terminus ante quem*-jét szolgáltatja, ami egyszersemind az Artemis-himnusz első felében elbeszélte események *terminus ante quem*-je is:

τετραέτης τὰ πρῶτα θεμεΐλια Φοῖβος ἔπηξε
καλῇ ἐν Ὀρτυγίῃ περιηγέος ἐγγύθι λίμνης.
Ἄρτεμις ἀγρώσσουσα καρῆατα συνεχῆς αἰγῶν
Κυνθιάδων φορέεσκεν, ὃ δ' ἔπλεκε βωμὸν Ἀπόλλων,
δεΐματο μὲν κεράεσσιν ἐδέθλια, πῆξε δὲ βωμὸν
ἐκ κεράων, κεραοὺς δὲ πέριξ ὑπεβάλλετο τοίχους.
ὦδ' ἔμαθεν τὰ πρῶτα θεμεΐλια Φοῖβος ἐγείρειν. (h. 2. 58–64)

Négyévesen Phoibos Apollón már elhelyezte az alapot szép Ortygia szigetén közel a kör alakú tóhoz. Artemis, a vadászsnő hordta neki szüntelenül a kynthosi kecskék szarvait, az oltárt azonban maga Apollón fonta: az alapot szarvakból építette, az oltárt szarvakból illesztette össze, és szarufalakat emelt körös-körül. Így tanult meg Apollón először alapokra építkezni.

Apollón tehát négyéves a híres délosi szarvasoltár építésekor (58), melyhez az Artemis által elejtett helyi vadkecskék agancsát használja fel (60 sk.). Így a nála némileg fiatalabb Artemis⁵² e vadászatnál nem egészen négyéves lehetett. Ebből az következik, hogy első vadászata (vö. h. 3. 104: πρωτάγιον, jóllehet az állatok nem pusztulnak el, hanem kocsija fogatába kerülnek) korábban, negyedik életéve előtt történhetett. Ha a két testvér-istenségnek címzett költemény gyakorlati adatait egybeolvassuk, akkor viszonylag szűk időintervallum kínálkozik a harmadik himnusz Artemise életkora számára, amelynek három és négy év között kell lennie.⁵³ Ez a rejtély, mellyel a költő himnuszköteté olvasóját meglepi, tovább erősíti az Artemis-kép kapcsán már tapasztalt 'kicsi–nagy' paradoxont: mint istennőnek, Artemisnek kortalannak kellene lennie, s valóban a költő

helyzete azt az értelmezést is megengedi, hogy a sziget nimfája a különös rítust a síró újszülött (κοιπίζοντι) megnevettetésére és az idősebb Apollón (Ἀπόλλωνι) szórakoztatására eszelte ki.

⁵¹ A második aretalógiai egység az istennő hatalmát időtlen perspektívából ábrázolja.

⁵² Vö. fentebb 21. jegyz.

⁵³ Így Ambühl: i. m. 2005 (5. jegyz.) 255. Vö. még H. Herter: Kallimachos und Homer. Ein Beitrag zur Interpretation des Hymnos auf Artemis. In: Xenia Bonnensia. Festschrift zum fünfundsiebzighrigen Bestehen des philologischen Vereins und Bonner Kreises. Bonn 1929. 87 (némileg másként uő: Das Kind im Zeitalter des Hellenismus. Bonner Jahrbücher des Vereins von Altertumsfreunden im Rheinlande 132 [1927] 252).

csak nagyon áttételesen sugallja korát. Azáltal viszont, hogy időre vonatkozó utalásai tudatosan pontatlanok, arra sarkallja olvasóját, hogy az idő kérdését tüzetesebben átgondolja, amivel viszont Artemis időbeliségét hangsúlyozza. Mivel a kormeghatározást lehetővé tevő *terminus ante quem* szövegutalása éppen az Apollón-himnuszban olvasható, a két testvér rivalizálásának kifejeződése ezen a téren elkerülhetetlen. Ambühl ket-tejük együttműködését a második himnuszban harmonikusnak értékeli.⁵⁴ Ez a látszólagos harmónia azonban a két testvér egymásnak feszülésétől terhes. Hiszen Artemis az, aki immár gyakorlott vadászként bátyja segítségére siet, aki éppen tervezőmérnöknek és ácsnak tanul.⁵⁵ Míg a két vers információs szerkezete kiegészíti egymást Artemis korának meghatározását illetően, Apollón és Artemis kapcsolata az elsőbbségért vívott baráti mérkőzés jegyében áll, ami a harmadik himnusz egyik központi témája lesz.⁵⁶

Végezetül a kutyák nélkül (106: νόσφι κυνοδρομῆς) vadászó Artemis kapcsán még egy további allúzió érdemel figyelmet Pindaros harmadik nemeai ódájára, ahol Achilleus hasonlóképp segítők nélkül (51: ἄνευ κυνῶν), pusztá futással éri be és ejti el zsákmányát. Ha Achilleus hatéves volt ekkor (49: ἔξέτης τὸ πρῶτον), úgy a három-négy éves Artemis messze túltesz rajta.⁵⁷

E fejtegetések eredménye könnyen összefoglalható: a himnuszok könyve igen összetett, utalásokkal és rejtett kapcsolódásokkal átszőtt egészlet alkot. A legszorosabb összetartó erő azonban mégiscsak az első négy himnuszt köti össze. Ez az összetartozás közelebről nézve sokarcú jelenségnek bizonyult, így az első négy himnusz egységét különféle perspektívákból tudtuk megvilágítani. Mindent összevéve bizton állíthatjuk, hogy az ilyen bonyolult egység csakis egy genialis „komponistára” vezethető vissza, aki a költemények sorrendjét már írásuk pillanatában utalások hálójával rögzítette. Más szóval a himnuszok textúrája az egyes himnuszok textusának következménye. Így nem pusztán ökonómiai elvek szólnak amellet, hogy az összeállítás elkészítőjét és a himnuszok szerzőjét ugyanannak a személynek, Kallimachosnak tartsuk.

⁵⁴ Ambühl: i. m. 2005 (5. jegyz.) 255: „Wie Apollon und Artemis beim Bau des delischen Altars perfekt zusammenarbeiten, ergänzen sich auch ihre jeweiligen Hymnen gegenseitig.”

⁵⁵ Vö. Petrovic: i. m. (40. jegyz.) 210.

⁵⁶ Ott megtanulja, mit jelent, ha apollóni feladatok is várnak rá, jóllehet látszólag nem formál igényt arra (18 sk.), hogy πολιός-ként tevékenykedjék (33–39; 129–135).

⁵⁷ Az allúzióhoz és az *aemulatio*hoz vö. Herter: i. m. 1929 (53. jegyz.) 87; B. H. Fowler: The Hellenistic Aesthetic. Wisconsin 1989. 47. Köhnken: i. m. (9. jegyz.) 167 és Ambühl: i. m. 2005 (5. jegyz.) 255, 131 jegyz. (utalással a korekülönbségre). M. T. Smiley: Callimachus' Debt to Pindar and Others. Hermathena 18 (1914) 55 sk. a második himnuszban (h. 2. 58) is utalást vél felfedezni a Pindaros-ódára (N. 3. 49), így cáfolva Valckenaer τετραένης (ugyanaz a jelentés) konjektúráját, és a τὰ πρῶτα kifejezést a τετραέτης-hez kapcsolja. A jövőre irányuló pindarosi kiegészítés (49: ὄλον δ' ἔπειτ' ἂν χρόνον) Kallimachosnál nagyobb nyomatékot kap, amennyiben Apollón érdeklődése a városalapítás iránt (56 sk.) az idők egészére vonatkozik. Apollón természetesen túltesz Achilleuson. A rangsor így (ha az Artemis-himnuszt is figyelembe vesszük) a következőképpen alakul: Artemis (négyévesnél fiatalabb), Apollón (négyéves), Achilleus (hatéves).

III. Az Artemis-himnusz költői egysége

Az, hogy Kallimachos költői munkáit átgondolt és szellemes szerkesztésmód jellemzi, nem szorul bizonyításra, hanem az Artemis-himnusz egységére irányuló vizsgálódás axiómája lesz. A második előfeltevés, mellyel a továbbiakban – ahogy már a kötetszerkesztés elemzésekor – is élünk, hogy a vers(ek) lételeme az írásban rögzített forma, mely a „visszalapozás”, pontosabban visszatekerés és újraolvasás révén a szóbelihez képest sokkal gazdagabb felhangrendszerű befogadást tesz lehetővé. Míg tehát az előző fejezetben a harmadik himnuszt a kötetben belül helyeztük el, és a szomszédos költeményekkel való kapcsolatait, valamint az egész kötet belső dinamikáját vizsgáltuk, most kizárólag az Artemis-himnuszra fogunk összpontosítani, amikor olyan szövegelemeket keresünk, melyek a költeményt legbelül kovácsolják össze és teszik jól formált egésszé.

Szövegszerű utalásokon olyan építőelemeket értek, melyek narratív eszközökkel, valamint jellegzetes tárgyakkal és cselekvő személyekkel tematikus alap gondolatokat közvetítenek. A költői egység kérdésköre mindössze annyit jelent, hogy miként szövődnek össze ezek a tematikus szálak művészi módon szerves egésszé. A himnuszegész pragmatikus célja a címzett istennő magasztalása,⁵⁸ ami a tematikus egységeknek eleve meghatározott funkciót szab ki. Jellemző, hogy a himnusz elején, közepén és végén programadó kijelentések olvashatók: ἀειδόντεσσι ... / ὑμνέομεν (1 sk.: propozíció) – αἰοιδῇ (137: invokáció és kérés) – αἰοιδῇ (268: záró kérés), melyek a himnusz és Artemis mint dicsőítés és tárgya közötti kapcsolatot hangsúlyozzák.⁵⁹ Így a „milyen céllal?” kérdésre azt a tömör választ adhatjuk, hogy *ad maiorem gloriam Dianae*, és erőinket rögtön a „milyen eszközökkel?” megválaszolására irányíthatjuk.⁶⁰

A tematikus-poétikai egység vizsgálata annál indokoltabb, mivel azt több irányból is támadás érte: az Artemis-himnuszt többen a könyv leglazábban szerkesztett darabjának vélték, melyet hasonló „mennyei hosszúság” („himmlische Länge”) jellemez, mint amellyel Schumann illetve Schubert nagy C-dúr szimfóniáját. Már Wilamowitz is rámutatott arra, hogy a 136 sk. sor (πóτνια, τῶν εἴη μὲν ἐμοὶ φίλος ὅστις ἀληθής, / εἴη δ' αὐτός, ἄνασσα, μέλοι δέ μοι αἰὲν αἰοιδῇ) a homérosi himnuszok záróformulájára emlékeztet, ami azt jelenti, hogy a költemény itt, de legalábbis az olimposi jelenettel és a nimfák táncával

⁵⁸ A költemény általános-enkómiasztikus síkon túli, történelmi kontextusba ágyazott értelméhez és funkciójához lásd *Adorjáni*: i. m. 2015 (1. jegyz.).

⁵⁹ A szövegszerű megfelelésekhez vö. *Petrovic*: i. m. (40. jegyz.) 242 (az istennő dicsőítése mint 'végtelen történet'). A kifejezési mód a kijelentőtől (Pl./1: ὑμνέομεν) az óhajtón át (Sg./1: μέλοι ... μοι) egészen a felszólítóig (Sg./2: εὐάντησον) ível. A három hely ugyanakkor az oralitás fikcióját fenntartó ἀειδ-/αἰοιδ-⁶⁰ tő kizárólagos előfordulása.

⁶⁰ Heath azon kijelentése (*M. Heath*: *Unity in Greek Poetics*. Oxford 1989 passim, mindenekelőtt 9 sk.), hogy az antik irodalmi műveken nem lehet modern egységfogalmat számon kérni, megfélekedezik arról, hogy egy műben a központba tartó (centripetális), egységteremtő és a központtól eltartó (centrifugális), az egység szempontjából közömbös elemek kapcsolódnak össze. Ez különösképpen fontos egy olyan költeménynél, mint az Artemis-himnusz, melyben sokféleség és egység keverednek. Más szóval: senki sem tagadná, hogy a himnusz egysége nem sérülne, ha eggyel kevesebb nimfa jelenne meg Artemis kíséretében, ugyanakkor valami oka van annak, hogy a költő úgy ábrázol, ahogy.

(182) befejeződhetnek.⁶¹ Ennek ellenére a költő úgy döntött, hogy több mint százsoros „epilógust” illeszt a vershez. Ugyanakkor megfontolandó tény, hogy a figyelmetlenség vagy hanyagság aligha egyeztethető össze a magas színvonalú kallimachosi művészetel. A fentiek alapján tehát valószínűbb, hogy az egység, amellyel dolgunk van, valamely bonyolultabb képlettel leírható, összetett jelenség. Bing–Uhrmeister és Köhnken helyes úton indultak el, amikor azt feltételezték, hogy az Artemis-himnusz kifinomult szerkezet tekintetében nem üt el a többi költeménytől.⁶² Ezt a megállapítást maradéktalanul aláírjuk. Bing–Uhrmeister és Köhnken viszont különbözőképpen rekonstruálják a költemény felépítését, ami némiképp eltérő egységfogalomhoz vezet. Először tehát ezt a két befolyásos szakirodalmi nézetet kell egymással összehasonlítanunk ahhoz, hogy kiderüljön, mit képesek magyarázni, és mi az, ami kisiklik kezük közül. Ezt követően teszek javaslatot olyan szerkezeti sémára, mely igyekszik a két értelmezés erősségeit egyesíteni magában, gyengéiket pedig kiküszöbölni.

⁶¹ Wilamowitz: i. m. [7. jegyz.] II 58: „Hier hätte er aufhören und nur einen kräftigen Schluss machen sollen; aber der Gelehrte hatte noch zu viel Stoff und war in Kallimachos nur zu oft dem Dichter überlegen.” A verset átható, egységesítő elv hiányáról beszél *Cahen*: i. m. (7. jegyz.) 374 sk., 611–613 (‘mitikus epyllion’); *Herter*: i. m. 1929 (53. jegyz.) 10; *P. A. Ardizzoni*: *Gl’ Inni di Callimaco*. Catania 1932. 62 sk.; *K. J. McKay*: *Mischief in Kallimachos’ Hymn to Artemis*. *Mnemosyne* 16 (1963) 243; *E. Howald – E. Staiger*: *Die Dichtungen des Kallimachos*. Griechisch und Deutsch. Zürich 1955. 69; *F. Bornmann*: *Callimachi Hymnus in Dianam*. Introduzione, testo critico e commento. Firenze 1968. XXVII (az *Aitiára* emlékeztető tematikus gazdagság). *P. Bing – V. Uhrmeister*: *The Unity of Callimachus’ Hymn to Artemis*. *JHS* 114 (1994) 19, 6. jegyz. tiltakoznak e címke ellen. Az antiunitáriusokhoz tartoznak még *Haslam*: i. m. (7. jegyz.) 114 és *G. Vestrheim*: *Meaning and Structure in Callimachus’ Hymns to Artemis and Delos*. *SO* 75 (2000) 65, akik a részletgazdagságot tudatos költői princípiumnak tekintik. Kallimachos olvasóit nem szokványos elemekkel akarja meglepni, miközben a szigorúbb egység képe elenyészik. *Ukleja*: i. m. (2. jegyz.) 73–75 szerint a himnusz hosszúsága fontos ismérve a kompozíciónak, anélkül hogy szervetlen szerkesztésmód gyanúja merülne fel. *Morrison*: i. m. (33. jegyz.) 139–146 nézete szerint a költő a rhapsódos hangját imitálja, aki nem képes az istennő magasztalásával felhagyni (vö. *G. L. Fain*: *Callimachus’ Hymn to Artemis and the Tradition of Rhapsodic Hymn*. *BICS* 47 (2004) 55 sk.). A parttalanná válás a humorkeltés tudatos eszköze volna. A kérdés doxográfiájához vö. *Petrovic*: i. m. (40. jegyz.) 184–194 (ahol [187–189] *Bing–Uhrmeister*: i. m. nézetei jelentik a megoldást). Véleménye (209–220), hogy a költemény egységét az irodalmi hagyomány megújítására tett kísérlet adja, melynek keretében Artemis célja városvédő istennővé válni – a cél itt is fejlődést vagy legalábbis teleologikus nézőpontot sugall. Hasonló gondolatokhoz vö. *Knight* i. m. (42. jegyz.) 206–209 és *Ch. Caspers*: *Artemis in de derde Hymne van Callimachus*. *Lampas* 38 (2005) 271.

⁶² *Bing–Uhrmeister*: i. m. (61. jegyz.) 19–34; *Köhnken*: i. m. (9. jegyz.) 161–171. A himnusz művészi egysége mellett érvelnek még *Hunter–Fuhrer*: i. m. (11. jegyz.) 143–175 (Kallimachos irodalmi rivalizálása a homérosi előzményekkel, főként az Apollón-, Artemis- és Délos-himnuszban); *M. Plantinga*: *A Parade of Learning: Callimachus’ Hymn to Artemis (Lines 170–268)*. In: *Callimachus II*. Eds. *M. A. Harder – R. F. Regtuit – G. C. Wakker*. Leuven – Paris 2004. 257–277 (Artemis és Apollón vetélkedése mint narratív elem és egységet teremtő motívum); *Ambühl*: i. m. 2005 (5. jegyz.) 245–295 (az elbeszélésben megjelenő rivalitás Artemis és számos irodalmi előkép között [az *Ilias* Artemise, az *Odysseia* Nausikaája, Euripidész Iphigeniája, a homérosi Aphrodité-himnusz Hestiája, Sapphó Artemise], ugyanakkor Kallimachos irodalmi vetélkedése ezen előképekkel, ami alluzív múltat teremt egy ilyen háttérrel nem rendelkező, „fiatal” istennőnek), valamint *Ukleja*: i. m. (2. jegyz.) 53–75 és *Faulkner*: i. m. (14. jegyz.) 54 (Artemis és Apollón rivalizálása). Ezek a munkák azonban nem elemzik végig a verset, így megfigyeléseikre is ott térünk ki, ahol az érvrendszer megkívánja.

Bing–Uhrmeister helyesen indulnak ki a költemény alapvetően kettős szerkezetéből:

Following the introductory verses (...) the poem proceeds in two long steps. First, Callimachus takes over half of the poem to set out the development of the goddess Artemis from a little child to a fully fledged Olympian deity. Then, in the remainder of the poem, he details how the power of the divinity is realized in its mythic/cultic environment.⁶³

Itt legelőször a „fejlődés” („development”) kifejezés szúr szemet. Ha ezt rejtett képességek kibontakozásaként értelmezzük, aristotelianusan szólva potenciális vonások (δυνάμεις) aktualizációjaként (ἐνέργεια / ἐντελέχεια), akkor nem lehet kifogásunk e megfogalmazás ellen. Ha azonban a fejlődésen pszichológiai érési folyamatot értünk, melynek végén az ember az lesz, ami korábban nem volt, azt kifogásolhatjuk, hogy ez a fogalom egyfelől anakronisztikus, másfelől nincs szövegszerű alapja, ami használatát indokolná.

Bing–Uhrmeistert feltehetően az a sajátosan kallimachosi stílusjegy tévesztette meg, hogy az istennőt a költő a 4–40. sorokban meglepő realizmussal ábrázolja, ami alapján a kutatók pszichológiai emancipációs folyamatot feltételeztek, amely a főhőst gyermekből hatalmas istennővé teszi.⁶⁴ Ám a gyermekség csak egyetlen aspektusa az Artemis-képnek, melyet az isteni lényeg egyformán áthat. Hogy egy gyermek egyszersmind felnőtt, sőt isten is lehet, bár szokatlan dolog,⁶⁵ de nem egészen idegen a görög felfogástól. Kallimachos e tekintetben a homérosi himnuszok hagyományához csatlakozik, azzal a különbséggel, hogy az isten gyermekségét realiztikusan felfokozza, ám ebben sem minden előzmény nélkül, mivel a homérosi Hermés-himnuszt követi, melynek köz-

⁶³ Bing–Uhrmeister: i. m. (61. jegyz.) 20.

⁶⁴ Azt írják: „Callimachus stresses that this is not yet the fully developed goddess, but only the starting point in a development [...]” Itt tehát újra a problematikus „development” kifejezésbe ütközünk, mely Kallimachos szövegéből egyáltalán nem olvasható ki („stresses”).

⁶⁵ Vö. Howald–Steiger: i. m. (61. jegyz.) 70: „Diese Mischung von Kindlichkeit und Unkindlichkeit ist wohl das Reizvollste an diesem Hymnus.” Ezen ellentmondásos gyermekképhez mint hellenisztikus sajátossághoz vö. L. A. Beaumont: The Changing Face of Childhood. In: Coming of Age in Ancient Greece. Images of Childhood from the Classical Past. Eds. J. Neils – J. H. Oakley. New Haven – London 2003. 81 („angelic and mischievous, innocent and knowing...”). Vö. még uő: Born old or never young? Femininity, Childhood and the Goddesses of Ancient Greece. In: The Sacred and the Feminine in Ancient Greece. Eds: S. Blundell – M. Williamson. London – New York 1998. 88–92 arról a figyelemreméltó folyamatról, mely a hellenizmusban kitermeli az istenség, nő és gyermek, egy felsőbb- és két alsóbbrendű létforma egyesülését egy személyben. A jelenkori olvasót a gyermek és felnőtt ilyen egybefonódása óhatatlanul Günter Grass *Bádogdob* című regényének torz növesű főhősére, Oskar Matzerathra emlékezteti. A görög felfogás szerint azonban nincs szükség ilyen vizualizációra, ami aligha kerülhetné el a groteszk csapdáját.

ponti alakja szintén egy gyermek, aki isteni tetteket hajt végre.⁶⁶ Éppen ezért óatosan kell bánnunk a folyamatszerűség és időbeliség fogalmaival, ha az irodalmi eszközökkel ábrázolt mítoszra akarjuk alkalmazni: Artemis attribútumainak megszerzése nem valódi fejlődési folyamat, ahogy azt a pszichologizáló értelmezés feltételezi, hanem az isteni hatalom időtlenségének az irodalmi mű idejében történő ábrázolása. Kallimachosnak szüksége van az istennő gyermeki mivoltának bemutatására a humoros hatás kedvéért, ám az időbeliség minden paradox következményével elenyészik, mihelyt az elbeszélő rész véget ér. Az aretalogiai egység kapcsán nincs értelme a kérdésnek, vajon ezek a tettek és tulajdonságok még mindig olyasvalakit illetnek-e, aki fel sem ér Zeus álláig. A perspektívát itt már teljességgel a mítosz uralja.

A következőkben Bing–Uhrmeister fejlődéskoncepciójának egyes szakaszait részleteiben veszem szemügyre és vetem kritika alá.

1. Artemis παῖς (4–40a)

Bing–Uhrmeister itt két Artemis-kép ütköztetésére helyezik a hangsúlyt, és ama ellentétre, mely a „goddess of the outdoors, of the hunt, of nature” (az irodalmi szövegek Artemise) és a „city goddess, [...] an arena that seems to be contrary to her natural inclination” között feszül.⁶⁷ Ám véleményem szerint megengedhetetlenül pszichologizáló feltevés Artemis lelki alkatáról beszélni, mely ódzkodik a városoktól, s mindezt a gyermeki psziché számlájára írni: „The tension what one wants and what one must do is, of course, especially characteristic of childhood.”⁶⁸ Azt, hogy Artemis számára közömbös, melyik város jut osztályrészéül, minthogy állítása szerint ritkán jár be a városba (18 sk.), nem kell szó szerint venni, hiszen ez ἐκ προσώπου-kijelentés, ami a beszélő jellemrajzának eleme. Artemis olyan lány, aki felnőttként viselkedik, és céljait ravasz diplomáciai úton képes elérni.⁶⁹ A városokat illetően is igaz tehát, hogy akarása szerénységet színlelő nem-akarássá burkolózik (18–25).⁷⁰

⁶⁶ Vö. G. Huber: *Lebensschilderung und Kleinmalerei im hellenistischen Epos*. Darstellung des menschlichen Lebens und der Affekte. Solothurn 1926. 37; A. W. Bulloch: *Hellenistic Poetry*. In: *The Cambridge History of Classical Literature I 4: The Hellenistic Period and the Empire*. Eds. P. E. Easterling – B. M. W. Knox. Cambridge 1985. 44; Zanker: i. m. (15. jegyz.) 71; K. O. Lord: *Pindar in the Second and Third Hymns of Callimachus*. Diss. Michigan 1990. 125; Ambühl: i. m. 2005 (5. jegyz.) 288–195 és újabban G. Radke: *Die Kindheit des Mythos. Die Erfindung der Literaturgeschichte in der Antike*. München 2007. 153 sk., aki viszont némileg túlzó módon „das Skandalon der Kindlichkeit [...] des gepriesenen Gottes” kifejezést használja. A két himnusz kapcsolatához vö. még A. Faulkner: *The Collection of Homeric Hymns*. in: *The Homeric Hymns: Interpretative Essays*. Ed. A. Faulkner Oxford 2011. 191.

⁶⁷ Bing–Uhrmeister: i. m. (61. jegyz.) 21.

⁶⁸ Bing–Uhrmeister: i. m. (61. jegyz.) 21. E nézet kritikájához más szemszögből (az istenség lényegéhez tartozó ellentmondásról) vö. M. Vamvouri Ruffy: *La Fabrique du divin. Les Hymnes de Callimaque à la lumière des Hymnes homériques et des Hymnes épigraphiques*. Liège 2004. 121, 45. jegyz.

⁶⁹ A 'puer praecox' toposában rejlő ellentmondáshoz ('gyermekkor' vs. 'felnőtt értelem'), melyet Kallimachos végtelenen felfokozva ábrázol, vö. Ambühl: i. m. 2005 (5. jegyz.) 256.

⁷⁰ Jellemző erre a kettősségre a fegyverekkel kapcsolatos megszakított kérés (8–10), mellyel Artemis gyermeki meggondolatlanságot színlel, ugyanakkor öntudatosan rámutat arra, hogy fegyverzetét a legjobb

Igen találó megállapítás viszont, hogy az istennő valamennyi konkrét kívánsága már az elbeszélés folyamán teljesül (fegyverek [8–10] ~ kyklópsok műhelye [46–86]; nimfák [13–17] ~ 40–45; kutyák ~ Pán-epizód [87–97]; φασφορίη [11] ~ 116–118, 204; χιτών [11] ~ Artemis-Chitóné [225]), míg az általánosabb, jellemét érintő vágyak (6 sk. παρθενίη és πολωνυμίη) az aretalógiai részben bukkannak fel újra, mint megszerzett attributumok (παρθενίη ~ Ἄρτεμι Παρθενίη [110], Britomartis [189–205], Atalanté [221–224], τὴν παρθένον [264]; πολωνυμίη ~ 204, 240 [Οὐπίς], 190, 197 [Βριτόμαρτις/Δίκτυνα], 225 [Χιτώνη], 234 [Κορίη], 236 [Ἡμέρη]). Zeus túláradó bőkezősége, mely harminc várost és több várat adományoz neki (33–39), később az igazságos és igazságtalan város sorsának ábrázolásában tükröződik (V. 122–137).⁷¹ Mindkét nagy egység mögött Artemis becsvágya áll, mely testvérével való versengésre készíti.⁷²

2. From παῖς to δαίμων (40b–86)

Bing–Uhrmeister okkal-joggal emelik ki, hogy a δαίμων szó a 86. sor végén jelentőség-teljes.⁷³ Ám ez inkább a perspektíva eltolódását jelenti a gyermekitől az isteni felé, mintsem jellembeli fejlődést, ahogy azt a tanulmány szövegében minduntalan felbukkanó „developed”, „development” kifejezések érzékeltetik.

3. From δαίμων to θεή (87–112)

Artemis első vadászatát illetően (98–109) Bing–Uhrmeister a következőt írják: „The divinity of the deer appears to prompt her to recognize this quality in herself.”⁷⁴ Ám a belső felismerés („recognize [...] in herself”) pszichologizáló fogalom, mely az istennő csodálkozó szemléjét csak nagyon tökéletlenül adja vissza.

mestereknél, a kyklópsoknál fogja megrendelni. Elszántsága, hogy σπαρνὸν (...) ὅτ’ Ἄρτεμις ἄστυ κάτεισιν (19), nyitva hagyja azt a lehetőséget, hogy az istennő a várost nem a megszokott szárazföldi úton éri el. A 129 sk. sor tekintete hatóerejét sugallja (valószínűleg felülről, tehát tényleges fizikai érintkezés nélkül), mely a város virágzását eredményezi. A nem mindig egyenes utakhoz, melyeken a kis Hermész végül eléri a célját, vö. Hom. *h. Merc.* 464–477, valamint *Adorjáni Zs.*: Zwei verkappte Bittreden im homerischen Hermes-Hymnos. *Gymnasium* 119 (2012) 321–333. A cinkos mosoly/nevetés mindkét esetben jele annak, hogy az egyik fél átlátott a másik rejtett szándékain (Hom. *h. Merc.* 281 [Apollón nevetése]; 389 [Zeus nevetése] ~ Kall. *h.* 3. 28 sk. [Zeus nevetése]). Vö. *Ambühl*: i. m. 2005 (5. jegyz.) 289. Az ἐθέλημος (31) kifejezés, mely Zeus szövegében Artemis kérésére vonatkozva ’magától’, ’saját akaratából’ jelentéssel bír, nem vonja maga után, hogy Zeus ráadás-ajándékai nem felelnének meg Artemis akaratának, csupán azt, hogy Zeus belemegy a játékba, és nem leplezi le lánya rejtett szándékait.

⁷¹ Vö. *H. Reinsch-Werner*: Callimachus Hesiodicus. Die Rezeption der hesiodeischen Dichtung durch Kallimachos von Kyrene. Berlin 1976. 256 sk.

⁷² Bing–Uhrmeister: i. m. (61. jegyz.) 21, 14. jegyz.

⁷³ Bing–Uhrmeister: i. m. (61. jegyz.) 22.

⁷⁴ Bing–Uhrmeister: i. m. (61. jegyz.) 23.

4. From θεή to ἄνασσα (113–137)

Lépten-nyomon azzal a felfogással szembesülünk, mely az istennőt érő kihívásokat „fejlődési” lépcsőfokokként értelmezi. Ám több jelzést várnánk, ha a fejlődés ábrázolása valóban Kallimachos szándékában állt volna. Ezenkívül a 110. sorban megfigyelhető tematikus választóvonal figyelmen kívül marad, ezzel szemben a θεή megszólítás (112), mely a többtagú invokációs elemeket felvonultató 110. sor után szinte töltelékszóként hat, szimbolikus jelentőségre tesz szert. Ez a kifogás az ἄνασσα (137) vokativus jelképtékű önállósítására is vonatkozik. Bing–Uhrmeisternél továbbá a következőket olvassuk:

By having her use one and the same weapon to assert herself both in the hunt and in the town, the poet shows that what was previously separate has now been joined as a natural whole. A reconciliation between Artemis' spheres of activity has occurred within the goddess herself. The emblem for this is the bow.⁷⁵

Ez viszont objektíve nem igaz, hiszen a szarvasok elejtésében (98–109) az íj nem játszik semmilyen szerepet, és a két fán, valamint egy állaton történő gyakorlatozás (120 sk.) aligha tekinthető vadászatnak a szó szoros értelmében, hanem csak előkészületnek az elvetemült város megbüntetésére (vö. 119: πειρήσαι).

5. The path to Olympus (138–141)

Eltekintve attól, hogy nem helyénvaló egy átvezető szakaszt önálló egységgé kinevezni, a két kutató joggal mutat rá azon folyamat jelentőségére, mely Artemist városvédő istennővé emeli, aki ráadásul Kallimachos művét Múzsaként támogatja. Ezt a hangsúlyeltolódást a természettől a kultúra felé viszont aligha szerencsés „development towards civilisation”-nek nevezni. Míg Artemis lényének ábrázolását találóan jellemzi a szerző szempontjából, az, hogy Kallimachos költeménye segítené az istennőt önazonossága megtalálásában (ismét pszichológiai fogalom!),⁷⁶ némiképp túlzó állítás, tekintve hogy a költő a himnusz 138–141. sorában reflektál saját művére, de ezt nem tartja tükörként Artemis elé.

⁷⁵ Bing–Uhrmeister: i. m. (61. jegyz.) 25. Szövegszerűen nem igazolható, hogy az íj a költői alkotás számára kedvező környezetet teremtené meg (Bing–Uhrmeister: i. m. [61. jegyz.] 34). A fegyver ugyanis csak az igazságtalan város megbüntetésének eszközeként jelenik meg, és eltűnik a képből, amikor az istennő áldásairól van szó.

⁷⁶ Bing–Uhrmeister: i. m. (61. jegyz.) 28: „It is only in full self-consciousness of her divinity that Artemis can take her proper place in the house of her father Zeus next to her brother Apollo. And she acquires that self-consciousness through the mirror that Callimachus holds up to her: that is through his poem.”

6. On Olympus (142–169)

Artemis olymposi fogadása kapcsán Bing–Uhrmeister okkal-joggal utalnak a homérosi Apollón-himnuszra, mely több szempontból is a kallimachosi Artemis-himnusz előképének bizonyul.⁷⁷ A homérosi himnusz kezdetén arról olvasni, hogyan fogadja Létó fiát, miként veszi el tőle fegyvereit és vezeti trónusához (5–9), míg a többi isten felugrik székeiből, és tiszteletteljes félelemmel térnek ki útjából (3 sk.). Az Artemis-himnuszban Hermés látja el Létó szerepkörét (142 sk.), így aztán az istennő a jelenet végén egyenesen Apollón mellett foglal helyet (169).

7. The Chorus (170–182)

Ehhez a szövegegységhez is helyesen idézi Bing–Uhrmeister a rövidebb homérosi Artemis-himnuszt (*h.* 27), mely lényegében hasonló narratívát tartalmaz ('vadászat – találkozás Apollónnal – tánc'). Míg azonban a homérosi himnusz Artemist karvezetőként ábrázolja (17 sk.: ἡγεῖται .../ ἐξάρχουσα χοροῦς), Kallimachos látószöge jellemző módon a nimfakart állítja középpontba, mely különleges tisztelettel övezi úrnőjét.⁷⁸ Ez nem jelenti azt, hogy Artemis veszt jelentőségéből,⁷⁹ csupán annyit, hogy cselekvő objektumból a tiszteletadás központi tárgyává válik.⁸⁰

8. Mythic Environment (183–224)

A 183. sorral új egység kezdődik, mivel a 177–182. sorokban megjelenő játékos gondolatkísérlet és Hélios váratlan fellépése az előző egységet látványosan zárja. Ezen átmeneti szakaszt rétorikai kérdések sora alkotja (183–185), melyekhez hasonlóak már az aretalógiai rész első fejezetének elején is előfordultak (V. 113, 116, 119).⁸¹ Itt a kérdések az istennő kedvenc nimfáiból és vadásznőiből álló katalógushoz vezetnek át.

9. Cultic Environment (225–258)

Az Artemisnek szóló kultikus tisztelet vizuális képe a személye körül forgó körtánc.⁸² E képiség csúcspontja az ephesosi szentély leírása (248–250). Az a megfigyelés is talá-

⁷⁷ Vö. Bing–Uhrmeister: i. m. (61. jegyz.) 29 sk.). Ha Artemis Apollónnal vetélkedik τιμή-ivel kapcsolatban, úgy szellemes ötlet, hogy Kallimachos maga is éppen Artemis-himnuszában kel versenyre a homérosi Apollón-himnusszal.

⁷⁸ Bing–Uhrmeister: i. m. (61. jegyz.) 30 sk.

⁷⁹ Így Köhnken: i. m. (9. jegyz.) 161 Bing–Uhrmeister: i. m. (61. jegyz.) kritikájaként.

⁸⁰ Vö. a személyes névmás függő esetekben álló alakjait, melyek ezt a nézőpontváltást hivatottak érzékelteni: σέ (226), σοί (228), τοί (233), σοί (237), τοί (239), τεά (258).

⁸¹ Nem lehet véletlen, hogy a kérdések mindkét esetben három-három verssort tesznek ki, csakhogya 183–185. sorok egységet alkotnak, míg a 113., 116. és 119. minden esetben három (!) verssornyi megszákítással jelentkezik.

⁸² Bing–Uhrmeister: i. m. (61. jegyz.) 32 sk.

ló, hogy egyfajta hármasság jellemzi a diegetikus és aretalogikus rész Artemis-képét egyfelől, a nimfakatalógust másfelől: a természetközelség tárgyalása (40–109) Artemis vadásztársnői katalógusában talál megfelelésre (183–224), a városi tematika (122–135) folytatása az alapítástörténetekkel (Milétos, Ephesos) tarkított fejezet (225–258), továbbá mindkét szakaszt egyfelől invokáció (136–141), másfelől tagadó formájú kérések és záró fohász (259–268) kerekítik le.⁸³ Az íj és a körtánc szimbolikájának megfelelése azonban nem jut világosan kifejezésre, mivel az íj nem emelkedik szimbólummá. Ezért a körtáncról aligha lehet azt állítani, hogy az íj helyére lépne, mely a 258. sorban is felbukkan az Amazónok jelenetét lezáró Lygdamis-epizódban.

10. Finale (259–268)

Bing–Uhrmeister joggal utal arra, hogy a befejezés néhány fő motívumot negatív előjellel (*dirae*) megismétel.⁸⁴ Oineus a várost feldúló csatározásoknak esett áldozatul (260 sk.) a városi Artemis büntetéseként, Agamemnónt egy az istennőnek nem tetsző vadászat döntötte romlásba (262 sk.), Ótos és Órión életükkel fizettek azért, mert keztek emelni a szűz istennőre (264), Hippó arra vetemedett, hogy megtagadja a részvételt a kartáncban (266 sk.). Mindez azonban variáció és rekapituláció négy motívum témájára – akárcsak egy zenei darab kódája –, nem pedig szerkezetileg zárt összefoglalása az istennő kettős, természeti és civilizációs aspektusának.

Összefoglalva azt mondhatjuk, hogy a fentiekben kritikus szemszögből megvizsgált szerkezet számos meggyőző elemet tartalmaz, ám az alapjául szolgáló, a címekben is kifejezésre jutó teleologikus szemléletmód, mely a fejletlen állapottól vezet a fejlettig, idegen a himnusz szövegétől. Ezt a kritikát nagy vonalakban már Köhnken is megfogalmazta,⁸⁵ és ennek megfelelően eltérő szerkezeti ábrát javasolt, mely a himnusz lényegét jobban kifejezi. Szintén kifogásolta a fejezetcímek belső ellentmondásait, ami nem kedvez a költemény belső egységét fürkésző törekvésnek.⁸⁶ Figyelembe véve azt a himnikus toposzt, hogy az istenség hatalmának dicsőítését elbeszélő elemek és képességeit bevilágító kijelentések szolgálják, Köhnken a következő szerkezeti sémát állítja fel, melyben Artemis elsősorban mint szűzi vadásznő és íjas⁸⁷ jelenik meg:

(1) 1–109: a *dispositi*ót adó bevezető jelenet, 'a kis Artemis párbeszéde apjával, Zeusszal' (1–40a: a lány vágyai és Zeus megtoldott adományai), továbbá Artemis kívánságainak teljesülése (40–86). Ez a rész az egyik, csupán közvetetten kinyilvánított kérés

⁸³ Bing–Uhrmeister: i. m. (61. jegyz.) 33.

⁸⁴ Bing–Uhrmeister: i. m. (61. jegyz.) 34.

⁸⁵ Köhnken: i. m. (9. jegyz.) 163, 169.

⁸⁶ Köhnken: i. m. (9. jegyz.) 164. Valóban zavaró, hogy a fejezetcímek nem a szóban forgó szakasz tartalmából indulnak ki, hanem tendenciózus módon az állítólagos fejlődésvonalat igyekeznek megrajzolni.

⁸⁷ Köhnken: i. m. (9. jegyz.) 169. Ezt a szemléletet az istennő más szövegekben felbukkanó képe is megerősíti (*h.* 1. 77 sk., *h.* 2. 60 sk., *h.* 4. 229, *h.* 5. 110 sk. [Artemis mindenütt vadászként tűnik fel]).

megvalósulása (vadászkutyák: 87–97, vö. 17), ami az újdonsült istennő első vadászatához vezet (98–109);

(2) 110 (apostrophé és epiphánia) – 182: a ragyogó istennő az emberekhez (121–135), a többi istenhez (138–169: olymposi fogadásjelenet) és a nimfákhoz (170–182: kar) fűződő viszonyáról. A részlet a kar fölött elidőző Hélios báméskodó csodálatával zárul;

(3) 183 (az istennőt apostropháló kérdések) – 224: kedvenc városok és mindenekelőtt kedvenc kísérők (Britomartis/Diktynától Atalantéig);

(4) 225 (apostrophé) – 258: Artemis kultuszhelyei és városai, legkivált pedig kultikus szobra (az Amazónok fegyveres tánca a szobor körül) és az ephesosi szentély.⁸⁸

A két szerkezeti leírást összehasonlítva megállapítható, hogy míg Bing és Uhrmeister nagyobb tematikus változatossággal dolgoznak, melybe egységesítő elvként a himnusztól idegen fejlődési teleológiát vetítik bele, Köhnken egyetlen központot feltételez ('a nimfái körében táncoló Artemis'), ami felé minden látszólag széttartó elem gravitál.⁸⁹ Ez utóbbi értelmezés véleményem szerint jobban kifejezi a költemény belső dinamikáját, csupán annyi kifogásunk lehet, hogy túl sok különböző téma kap helyet egyetlen fejezetcím alatt.⁹⁰

A következőkben olyan járható utat igyekszem javasolni, mely a két szélsőség között vezet és közvetít. Ennek érdekében a himnuszt olyan irodalmi „fűgának” fogom fel, melyben egy alapotívum különféle variációs technikák segítségével új alakváltozatokban tűnik fel, és így lesz része a többszólamú egésznek. A tematikus sokféleség és a központi szál ily módon egységbe kovácsolódnak, melyet 'komplex egységnek' nevezhetünk, mert összesíti magában a látszólagos sokféleség és a szűk értelemben vett központ fogalmát.⁹¹

Érdemes azt a szerkezetet, melyből a himnusz egységéről vallott felfogásunk ki-világlik, vizuálisan áttekinthető formában is feltárni, amit szöveges magyarázataink követnek:

⁸⁸ Köhnken: i. m. (9. jegyz.) 170 sk.

⁸⁹ Lásd végkövetkeztetését: „... so ergibt sich für den dritten Hymnos auf Artemis eine klare, in sich geschlossene Struktur, die auf die Göttin als strahlenden Mittelpunkt hin angelegt ist: Das mehrfach wiederholte Bild vom Chor, dessen Mitte die Göttin bildet, hat also eine leitmotivische Funktion” (171).

⁹⁰ Ez különösen a második egységben (110–182) feltűnő, mivel itt az emberekhez, az istenekhez és a nimfákhoz fűződő kapcsolatának is helyet kell kapnia.

⁹¹ Vö. Kuiper: i. m. (31. jegyz.) 27 (az egység kérdéséről kevésbé explicit módon).

Sorok	Sorkezdet/-vég ⁹²	Témák/Elbeszélő elemek	Tárgyak/ Személyek	Megfelelések/ Kapcsolatok
1–3	Ἄρτεμιν — ἐψιάσθαι	PROOIMIUM		vadászat nimfakar
4–40	ἄρχμενοι — καρήατι	DIÉGÉSIS Artemis Zeus előtt		Olympos
40–45	βαῖνε — ἀμορβούς	Artemis Krétán		nimfák kísérete
46–86	αὔθι — δαῖμον	Artemis a kyklópsoknál ⊕		íj és nyilak
87–97	αἶψα — ἡγήσασθαι	Artemis Pán tanyáján		kopók
98–109	ἐνθεν — ἔδεκτο	Artemis első vadászata		szarvasünők
110–141	Ἄρτεμι — ἐλαύνεις	ARETALOGIA Artemis πολιάς rétorikai kérdések		íj és nyilak
113, 116, 119		belső invokáció mint átmeneti szakasz		
136–141				
142–169	ἐνθα — παρίζεις	Artemis az Olymposon		Héraklés
170–182	ἡνίκα — μηκύνονται	Artemis a nimfák seregében		
183–224	τίς — ἀκρόρεια	nimfakatalógus		
183–185		rétorikai kérdések		
189–205		Britomartis-Diktyna		
206–214		Kyréné, Prokris, Antikleia		
215–224		Atalanté		vadkan, kentaurok
225–258	πότνια — πρόκειται	Artemis kultuszai és kultuszhelyei a milétosiak vezetője		
225–227		Artemis ἐχενήϊς ⊕		
228–232		Artemis μανικῆ ⁹³		
233–236		Amazónok körében		Amazónok tánca (Hippó)
237–250		Kimmerek megbüntetése		
251–258				
259–268	πότνια — ἀοιδῇ	EPILOGUS		Oineus, Agamemnón, Ótos, ⊕ Óríon, Hippó ⊕

Nimfák kara

⁹² Mivel a tematikus cezúra a verssor közepén is helyet foglalhat, a pontosság kedvéért a kiinduló- és végpontokat lexikai elemekkel is jelöltem.

⁹³ Ez a megnevezés (ahogy korábban a πολιάς és ἐχενήϊς is) nem a kallimachosi szövegből származik, hanem pusztán a szemléltetést szolgálja.

E szerkezeti ábra sok mindent egyetlen pillantásra világossá tesz. Néhány magyarázat azonban elkél, melyek a belső összefüggéseket világosabbá tehetik. A rövid proimionban (1–3) a himnusz két központi témája is megjelenik, a vadászat (2: τῇ τόξῃ λαγωβολίαι τε μέλονται) és a nimfakar (3: χορὸς ἀμφιλαφῆς καὶ ἐν οὐρεσιν ἐψιάσθαι). Ezek a témák a későbbiekben – nem számítva rövid felbukkanásukat Artemis kérelmében (8: ἰοὺς καὶ τόξα; 13: χορίτιδας Ὠκεανίνας) – fordított sorrendben kerülnek terítékre. A 40–45. sorokban a nimfák verbuválásáról van szó, melyek az istennő kíséretét alkotják.⁹⁴ Ami viszont a nyilakat és a vadászatot illeti, Kallimachos célja az olvasó meglepetése, amennyiben a nyilak (τόξα) a bűnös város meglakoltatására szolgálnak (120–123), ezzel szemben λαγωβολίαι-ról csak negatív értelemben beszélhetünk: Héraklés óva inti az istennőt a kisstilú vadászszakmánytól, mint amilyenek az őzek és a nyulak (154–156: ἔα πρόκας ἡδὲ λαγούς / οὐρέα βόσκεσθαι· τί δέ κεν πρόκες ἡδὲ λαγοί / ῥέξειαν;).⁹⁵

Az ἄρχμενοι participium vezet be azt a százsornyi elbeszélést (*diégésis*), mellyel Kallimachos a hosszú elbeszéléseket tartalmazó homérosi himnuszokkal kel versenyre.⁹⁶ Artemis ebben különféle mitikus-földrajzi állomásokon halad végig, melyeket az utazás és mozgás motívuma kapcsol össze (V40: βαῖνε; 46: μετεκίαθε; 87: πάλιν ἦε; 98: ἔνθεν ἀπερχομένη).⁹⁷ Az Olymposon (4–40) biztosítja magának apja, Zeus jóindulatát és örök szüzességet (6: παρθενίην), soknevűséget (7: πολυωνυμίην), természetközelséget és nimfatarsaságot kér magának (13–20). Az Ókeanos felé vezető úton az istennő krétai nimfákat toboroz magának (40–45), Lipara szigetén Héphaistos műhelyében (46–86) íjat és nyilakat rendel (81–83). Végül Pán arkádiai udvarában egy egész kopófalkát kap ajándékba, mellyel készen áll első vadászatára (87–97). A 98–109. sorok ezt a vadászatot ábrázolják, melyben azonban paradox módon sem kutyák, sem fegyverek nem szerepelnek: futva éri utol és fogja el a szarvasünöket, hogy kocsijába foghassa őket (105 sk.). Az elbeszélésben tehát a költő célja, hogy Artemis attribútumait, melyek az olymposi nyitójelenetben nyílt vagy rejtett formában jutnak kifejezésre,⁹⁸ valamint első hősi tettét bemutassa.

⁹⁵ Így Bing–Uhrmeister: i. m. (61. jegyz.) 22.

⁹⁶ A szarvasünök elfogása (98–109) sem mentes a meglepetésektől, mivel az istennő az állatokat futva éri el, a nem sokkal korábban (90–97) megszerzett kutyák segítségével nélkül (105 sk.). Vö. Köhnken: i. m. (9. jegyz.) 165.

⁹⁷ A himnikus jegyekhez vö. E. L. Bundy: The Quarrel Between Kallimachos and Apollonios I: The Epilogue of Kallimachos' Hymn to Apollo. CSCA 5 (1972) 44 sk. (ὕμνος κλητικός rövid *diégésisszel* [ima funkció nyomatékos] vs. himnusz hosszú narratív szakasszal [ima funkció csak utalásszerű]).

⁹⁸ Petrovic: i. m. (40. jegyz.) 227 helyesen emeli ki Artemis minden égtáját átfogó útját, mely a narratív szerepkörön túl mindenütt jelenvalóságának szimbóluma is. A keleti irány azonban (117 sk.) – *pace Petrovic*: i. m. (40. jegyz.) 229 – nem túlságosan nyomatékos, és a büntetett vs. megáldott város (122–135) nem kifejezetten ázsiai. Éppen ellenkezőleg, bármelyik tetszőleges elvetemült vagy igaz város képe lehet. A térbeli kiterjedést kifejező dimenziót az időbeli egészíti ki: a jelen a mitikus múlt következményeként jelenik meg, és Artemis életútja aktuális kultusza airtiov-jával szolgál (vö. Petrovic: i. m. [40. jegyz.] 235 sk.). Artemis egyetemességét hangsúlyozta a maga idejében Kuiper: i. m. ([31. jegyz.] 21–29) is, aki szerint viszont Kallimachos célja Homérosszal versengve olyan hagyományosan görög Artemis-képet teremteni, melynek ázsiai aspektusai úgy viszonyulnak az arkádiai középponthoz, mint periféria a középponthoz. Ez a nézet véleményem szerint helyénvaló.

Hogy a 110. sorban új egység veszi kezdetét, azt a kettős jelzővel álló invokáció is jelzi (Ἄρτεμι Παρθενή Τιτυοκτόνε): ez Ἄρτεμις nevének második említése az első sor után, ami azt érzékelteti, hogy ezzel az elbeszélésnek megfelelő szakasz kezdődik. Ez az új fejezet egészen a 169. sorig még narratív formát követ (Artemis az Olymposon [141] és Apollón mellett [169]), majd lassanként (az átmeneti szakasz után [170–182]) átadja helyét a katalógusszerű befejező résznek, melyben az elbeszélői jelleg csak rövid távon érvényesül.⁹⁹ Összetartó közege ezen látszólag összefüggéstelen elemekből álló résznek, hogy az istennőt hatalmának látványos-performatív megnyilvánulása közben mutatja. Így az 'aretalogia' felirattal talán sikerül megfelelően jellemezni ezt a komplex egységet. Ami felépítését illeti, szinte nincs egyetlen mozzanata sem, mely ne a *diégésis* valamelyik motívumát idézné, így okkal-joggal tarthatjuk az egészet „zenei” variációs sorozatnak.

A 110–141. sorok középpontjában az igazságtalan város megbüntetése áll (120–123), ahol a kyklópsok által készített fegyverek egészen más célra hasznosulnak, mint amit az istennő megrendelésükkor kilátásba helyezett (84 sk.: αἱ δὲ κ' ἐγὼ τόξοις μόνιόν δάκος ἦ τι πέλωρον / θηρίον ἀγρεύσω, τὸ δὲ κεν Κύκλωπες ἔδοιεν). Az íj és a nyílak tehát összekötő kapcsot képeznek a két jelenet között, miközben a humoros-parodisztikus kyklóps-epizódot hésiódosi ihletésű, komoly tartalmú jelenet váltja fel.¹⁰⁰

Azok a sorok (136–141), melyek szinte a költemény mértani középpontjában helyezkednek el, és közelebből nézve szellemes átvezető szakasznak minősülnek, az út motívumát hasznosítják (141: ἐς Διὸς οἶκον ἐλαύνεις), ami két jelentést is sugall: egyfelől az istennő konkrét útját az Olymposra, mely az elbeszélő rész utazást tartalmazó elemeit idézi (40: βαῖνε; 46: μετεκίαθ; 87: πάλιν ἦιες; 98: ἔνθεν ἀπερχομένη), másfelől az út metaforáját, ami az egyik témától a másik (ebben az esetben az olymposi epizód) felé haladó mozgás kifejezése.¹⁰¹ E kettősség azzal függ össze, hogy Artemis egyszerre műzsája és főhőse is saját himnuszának, így útja a narratívában a narratíva útját is kijelöli.

Az átmeneti szakasz az olymposi jelenethez vezet, mely Artemis megérkezéséről szól az istenek körébe (142–169). Így topográfiai értelemben a kezdőképhez térünk vissza, amely Artemist Zeus színe előtt ábrázolta (4–40).¹⁰² Időközben azonban a pöt-

⁹⁹ A leghosszabb belső elbeszélés a Britomartis-Diktynáról szóló (189–205).

¹⁰⁰ Vö. Hes. *erg.* 225–247 (igaz és bűnös város fordított sorrendben), valamint *Reinsch-Werner*: i. m. (71. jegyz.) 81. Az első két jelenet Iasón köpenyén (Ap. Rhod. 1. 730–741) hasonló – ám komoly-epikus – epizódot ábrázol: a kyklópsok villámokat készítenek Zeusnak (730–734), Zéthos és Amphión felépítik Thébát (735–741).

¹⁰¹ Vö. *Petrovic*: i. m. (40. jegyz.) 238 (az viszont, hogy a szekérmetafora bemutatási körülményekre utalna, igencsak vitatható állítás). Az út mint poétikai metafora széles körű elterjedtségnek örvend, ám itt mindenekelőtt Pindaros hatodik olympiai ódájára kell gondolnunk, ahol az öszvérek útja az egyik térségből a másikba átvezető szerepet játszik a győzelem megéneklése és a mitikus elbeszélés között. Az út szimbolikájához Kallimachosnál (a kép eredetére vonatkozó bőséges adalékokkal) vö. *Asper*: i. m. (47. jegyz.) 21–72, legkivált a Pindarosra vonatkozó megjegyzéseket (26–39) és az összefoglalást (235 sk.: út és mozgás mint átmenetet kifejező toposz).

¹⁰² A kettős olymposi jelenet közös a kallimachosi Artemis- és a homérosi Apollón-himnusz között (2–13; 186–206). Vö. *Bing-Uhrmeister*: i. m. (61. jegyz.) 29 sk.

töm istennő az olymposi pantheon teljes jogú tagjává vált, és fogadása ennek megfelelő. A falánk Héraklés feltűnése (146–161), aki fontoskodó magatartásával gondoskodik a felhőtlen derűről az asztalnál, a kyklóps-jelenet mulhatatlan humorát idézi (46–86), amely a Brontés mellszörzetébe kapaszkodó istennő képében tetőzik (75–79: visszatekintés egy korábbi látogatásra). Az a szokatlan kenning (146: Τυρύνθιος ἄκμων), mely Héraklés körülírására szolgál, a hőst az ormótlan kyklópsokkal állítja párhuzamba, hiszen az üllő képe egyértelműen a kovácssegédek tevékenységi körét idézi fel (48: ἐπ' ἄκμοσιν Ἡφαίστειο). Ám további motívumok és személyek is összekapcsolják a liparai kovácsműhelyt az Olymposszal. Hermés, aki korábban mumusjelmezben (μορμῶ) lép fel az olymposi kicsinyek ijedelmére, és korommal teszi felismerhetetlenné magát (innen kapcsolata a szintén koromtól lepett kyklópsokkal) (68–70), az olymposi jelenetben készségesen siet az érkező istennő segítségére, és átveszi tőle fegyvereit (142 sk.). A hatalmas robajjal dolgozó kyklópsoktól riadt nimfáknak (62–65) megfelel a Héraklés fellépésén hahotázó olymposi istenek képe (148 sk.: θεοὶ δ' ἐπὶ πάντες ἐκείνῳ / ἄλληκτον γελώσιν). Egyértelműen negatív-pozitív pólusú ellentét ebben az esetben – eltérően az íj és nyílak motívumától – nem tételezhető, mivel a korommal borított Hermés képe csak az elbeszélés szereplőiben (nimfák) kelt félelmet, míg az olvasó számára szórakoztató. Egy harmadik összekötő elem a jelenetek között a lóitató vályú: míg a kyklópsok ἰππεῖην τετύκοντο Ποσειδάωνι ποτίστρην (50), ami a mesterek buzgalmához képest meglehetősen jelentéktelen darab, addig az olymposi istállókban arany vályúkból (166: χρυσαίας ὑποληνίδας) isznak vizet az istennő kocsijából kifogott szarvasúnök. Míg tehát Poseidón lóitatója hétköznapi használati tárgy (eltekintve attól, hogy nagyobb az átlagosnál, mert az isten paripáinak szolgál), addig a színarany ivóedények inkább a mesés isteni világba tartoznak.

Az aretalogiai rész közepén olvasható az a szakasz (170–182 és 183–224), ami Artemist a kartánc közepén és kedvenc társnői körében ábrázolja. A részlet középpontbeli elhelyezkedése megegyezik tartalmával és képiségeivel ('Artemis a nimfakar középpontjában').¹⁰³ A nimfák karának motívuma visszautal azon epizódra, amelyben a kísérő sereg verbuválásáról van szó (40–45), és ezt fejleszti tovább tarka mozaikká, melyben minden kő egy másik követőt/nimfát ábrázol. Az utolsó elem a katalógusban Atalanté, aki résztvevője volt a kalydóni vadkan elejtésének (218 sk.), és elpusztította Hylaios és Roikos kentaurokat (221 sk.). A vadkan emlékeztet arra a fajtársára, melyet Héraklés igyekezett leemelni az istennő kocsijáról (150 f.), míg a kentaurok azon szörnyek típusát képviselik, melyek a 46–86. sorokban a kentaurok alakjában tűntek fel. Atalanté íjasként szerzett hírneve (223: τόξοτιν) az íj és a nyílak motívumát idézi vissza. Ám míg a kyklópsok és Héraklés is rendkívüli fizikai képességük ellenére ártalmatlan, sőt mókás figuráknak bizonyulnak, addig a kentaurok vakmerő-elbizakodott lények (221: ἄφρονα ῥοῖκον, ahol a jelző *ad sensum* Hylaioshoz is tartozik).

¹⁰³ A körkörös mozgás a harmadik és negyedik himnusz kötetbeli helye révén is fontos szervezőelvnek bizonyult, ahogy erre az előző fejezetben rávilágítottunk.

A kultuszhelyek felsorolását Lygdamis büntetése zárja (251–258), akit ostoba cselekedete (251: ἡλαίνων jelző, mely megelőzi nevét és előre jellemzi viselőjét, 252: ὕβριστης a neve után) a kentaurok típusához (221 sk.) rendel. Míg ott Atalanté kezelte a nyilat, és ezzel Artemis méltó tanítványának bizonyult (vö. 217), itt Lygdamisnak – ahogy korábban az igazságtalan város lakóinak (122–128) – kell megtapasztalnia a kedvenc városát oltalmazó istennő haragját (258). Ettől a sötét háttértől üt el az előző epizód, mely az ephesosi szentély alapítási legendája (237–250): ebben utoljára bukkan fel a körtánc vezérmotívuma, amikor az amazónok a fából készült istenszobor körül táncot lejtenek (240–247).

Az epilógus, melyhez az említett Lygdamis-jelenet átmenetet teremt, negatív kijelentések sora: a költő néhány olyan mitikus alakot vonultat fel, akik az istennő ellen lázadtak. Ezek közül Agamemnón az Artemis által előidézett ἀπλοΐη kapcsán már színre lépett (228), jóllehet ott a történet pozitív véget vesz (229 sk.: a kormánylapát mint μεΐλιον). Hasonló módon a Hippó nevű amazón nem az epilógusban bukkan fel először, hanem korábban mint Ephesos alapítója (239). Jelen esetben bűne az, hogy megtagadta az istennő körtáncában való részvételt (266 sk.). Végül a két óriás, Ótos és Ephialtés (264 f.) is az 'elvakult ellenlábás' típusát képviseli, amelyhez Lygdamis és a kentaurok is tartoztak. Az utóbbiakkal összeköti őket irdatlan növésük is.

A himnusz invokációi¹⁰⁴ megerősítik a fentebb ismertetett szerkezeti ábrát. Ezek áttekintésére szolgál az alábbi felsorolás:

Verssor:	Megszólítás:
72	κοῦρα
86	δαΐμον
110	Ἄρτεμι Παρθενίη Τιτυοκτόνε
112	Θεή
119	Θεή
136 sk.	πότνια ... ἄνασσα
152	Θεή
173	δαΐμον
186	Θεή
204	Οὐπι ἄνασσ' εὐὼπι φασσφόρε
210	πότνια
225 sk.	πότνια πουλυμέλαθρε, πολύπτολι ... Χιτώνη / ... ἐπίδημε
228	Χησιὰς Ἰμβρασίη πρωτόθρονε
240	Οὐπι ἄνασσα
259	πότνια Μουνιχίη λιμενοσκόπε ... Φεραΐη

¹⁰⁴ Az ünnepélyes *epiklísisekben* használatos, ὦ nélküli vocativusokhoz a hellenisztikus költőknél (többek között Kallimachos himnuszaiban) vö. G. Giangrande: On the Use of the Vocative in Alexandrian Epic. CQ 18 (1968) 52–59 (57: az Artemis-himnuszhoz).

Ami ebből az összeállításból első látásra kiderül, az a többtagú (kettőnél több melléknevet tartalmazó) megszólítások és a szakaszhatárok kapcsolata. Az egyetlen kivétel a 204. verssor, amely viszont a nimfakatalógus leghosszabb első elbeszélését (Britomartis-Diktyna) zárja. A hosszabb kifejezés ezen önálló narráció végét és a katalógusszerkezethez való visszatérést hivatott jelölni. Hogy itt a krétai Diktynára jellemző kultikus invokációs forma átvételéről volna szó, azt cáfolja az Οὐπι ἄνασσα (240) előfordulása más kontextusban (Artemis-kultusz Ephesosban). A 228. sor háromtagú megszólítása szintén nem kivétel, mivel közelsége a 225 sk. sorhoz azt sugallja, hogy nincs másról szó, mint az eredeti invokáció periferikus meghosszabbításáról. Kézenfekvőnek tűnik, hogy a hosszabb vokativusos és attributív sorozatok kizárólag látványos és hangzatos jellegűknél fogva bukkannak fel tematikus egységek határvonalán. Ezen túl a nyomatékos π -Alliteration a 225. sorban ($\text{πότνια πουλυμέλαθρε, πολύπτολι}$) szintén növeli a hatást. Az Οὐπι ἄνασσ' εὐὼπι (204) asszonáncszerű egybecsengése kiemeli a két szélső szóba rejtett, feltehetőleg nem pusztán költői etimológiát, és előkészíti a fény motívumának megjelenését a $\varphi\alpha\epsilon\sigma\phi\omicron\rho\epsilon$ jelzőben (tekintet ~ fény). Nem egyszer azonban tartalmi elemek is közrejátszhatnak. A 225 sk. sorban például az attribútumok egyértelműen a következő alapítási történetre (Artemis mint városalapító) játszanak rá. A Τιτυοκτόνε igei rekciós összetétel, mely a féktelen óriás büntetését sűríti egyetlen szóba, a bűnös város hamarosan ábrázolandó pusztulását vetíti elő Artemis nyilai által (122–128).¹⁰⁵

Ami az egytagú vokativusokat illeti, nehéz bármilyen más (tartalmi) elvet felfedezni, mely változatosságukat indokolná, mint az ügyes variációt. Mindenesetre az első két megszólítás (72: κοῦρα ; 86: δαῖμον) valószínűleg az ellentét kifejezésének tudatos eszköze, mely a mindössze alig hároméves kislány (72: $\text{ἔτι τριέτηρος ἐοῦσα}$) és az immár fegyverekkel felruházott istennő között (86: ἄραρ δ' ὠπλίσσαο) feszül. Ám ebben az esetben is óvatosan kell fogalmaznunk, mivel a δαῖμον kifejezés később is előfordul (173), ahol bármilyen más, metrikailag találó szó állhatna. Az istennő személyiségfejlődésének érzékeltetésére mindenesetre ez az elem nem alkalmas.¹⁰⁶

A fenti áttekintés csupán a himnusz szerkezetének legfőbb vonalait tisztázta. A nagyfokú variációs művészetet már az elsődleges közönség is érzékelhette az esetleges szóbeli recitáció alkalmából, úgyhogy a végén mindenki a „teljesség” érzésével távozhatott anélkül, hogy tisztában lett volna azzal, hogy e teljesség milyen irodalmi eszközökkel valósult meg. A szerkezet finomságai csupán a többszörös újraolvasás során tárulhattak fel a figyelmes olvasó számára. Következtetesként annyi mondható, hogy az Artemis-himnusz alaposan átgondolt és egységes szerkezettel bír, mely kerüli a monotóniát, és igyekszik az olvasó figyelmét ébren tartani. Ez a struktúra két részből áll: egy dinamikusan felépített elbeszélői részből (*diégésis*), mely az istennőt térbeli mozgásban

¹⁰⁵ A mitikus ὕβριστης-ekről a fentebbiekben már volt szó. Hylaios és Roikos kentaurok ugyanúgy támadtak Atalantéra, ahogy Tityos Létóra.

¹⁰⁶ Ahogy ezt *Bing–Uhrmeister*: i. m. (61. jegyz.) 22 gondolják: „In this one word, set pointedly at the end not just of the verse but of the entire episode, Callimachus suggests the significance of the proceeding scene: with the acquisition of her arms, Artemis has developed from παῖς to δαίμων .”

ábrázolja, miközben szert tesz a képességeit biztosító attribútumaira, és egy második nagy egységből ('aretagia'), mely az istennő hatalmát különféle perspektívákból mutatja, ami technikailag több, korábban megszólaltatott motívumra épülő variációs „fűgaként” valósul meg.

A himnusz hosszúsága tehát nem az éretlen és hiányos koncepció következménye, hanem a műhöz szervesen tartozó és tudatosan kidolgozott lényegi tulajdonság. Ha pedig azt kérdezzük, miért akarhatott Kallimachos hosszú himnuszt írni Artemisnek, talán nem tévedünk, ha azt állítjuk, hogy így akarta a testvérével szemben irodalmi feldolgozás tekintetében egyértelműen hátrányos helyzetű Artemist kompenzálni. Így történt, hogy a meglepően rövid Apollón-himnusz (*h.* 2) után a költő megírta feltűnően hosszú Artemis-himnuszt (*h.* 3), és a kötetben e kettőt provokatív módon egymás után helyezte.

IV. Datálás és 'Sitz im Leben'

Az Artemis-himnusz keletkezési ideje bizonytalan, így aztán a kutatás hajlamos a rezignációra.¹⁰⁷ Magam nem osztom ezen agnosztikus álláspontot, jóllehet nem fér hozzá kétség, hogy pontos datálás a versben felfedezhető egzakt történelmi utalás híján nem lehetséges. Ennek ellenére úgy látom, hogy ha megvizsgáljuk a himnusz és további pontosabban datálható költemények viszonyát, keletkezésének relatív kronológiája kirajzolódni látszik.¹⁰⁸ Azok a szövegek, melyek vizsgálatával előbbre juthatunk a datálás kérdésében, a Délos-himnusz (*h.* 4) és két epizód az *Aitia* első és harmadik könyvében.

A Délos-himnusz az egyetlen a himnuszos kötetben, mely kifejtett utalást tartalmaz konkrét történelmi eseményre. Apollón anyaméhből adott jóslata (*h.* 4. 162–195) utal a kelta hordák delphoi garázdálkodására (171–187). Szégyenteljes vereségük Apollón jelenlétének köszönhetően párhuzamban áll teljes pusztulásukkal a Níluson Ptolemaios Philadelphos győzelmét követően (177a–188). A Delphoira mért kelta csapás éve Kr. e. 279, végérvényes legyőzésük időpontja Egyiptomban Kr. e. 275/274.¹⁰⁹ Figyelembe véve, hogy Ptolemaios tette katonai szempontból sem kortárs, sem történelmi nézőpontból nem tűnik különösen nagyszabásúnak, a himnusznak az esemény közelében kellett

¹⁰⁷ Vö. *Bornmann*: i. m. (61. jegyz.) VII–XI fejtegetéseit, aki kései datálást szorgalmaz (Kr. e. 246 után). Nézeteit osztja A. W. *Bulloch*: Callimachus. The Fifth Hymn. Cambridge 1985. 43 is, bár következtetései nem kötelező érvényűek. Az alábbiakban én a korábbi datálás mellett fogok érvelni.

¹⁰⁸ Pontosabb időmeghatározás is lehetséges, mint amit újabban *Stephens*: i. m. (4. jegyz.) 19 sk. javasol, aki nem fogadja el azt az alapelvet, hogy az Artemis-himnusznak a Délos-himnusz után kellett születnie, így igen tág időkeretben gondolkodik (Arsinoé életében Lysimachossal kötött házasságától egészen Kr. e. 270-ig vagy halála után Kr. e. 262-től 255-ig), ahol a kései datálás szélső időpontjai Ephesos Ptolemaiosoktól uralt korszakának felelnek meg (vö. *G. Perrotta*: Studi di poesia ellenistica V 1: Callimaco. SIFC 4 [1925–1926] 110–114).

¹⁰⁹ A történelmi háttérhez és költői adaptációjához vö. *Adorjáni*: i. m. 2015 (1. jegyz.).

születnie, mert csak az aktualitás egyenlíthette ki a csata jelentőségének hiányosságait.¹¹⁰ Ezért a himnusz akár Kr. e. 274-ben vagy nem sokkal később íródhatott.¹¹¹

Félreismerhetetlen, hogy a galata-epizód a Lygdamis vezette kimmer had ephesosi pusztulásával (251–258) áll párhuzamban.¹¹² Mindkét esetben egy távoli vidékről származó népcsoport betöréséről van szó, a harmadik himnuszban a keleti kimmerekről, a negyedikben a nyugati keltákról, akik nem térhetnek vissza hazájukba (*h.* 3. 255–558: οὐ ... ἔμελλεν / ... παλιμπτεῖς ... / νοστήσειν ~ *h.* 4. 184: κακὴν ὁδόν), mivel vakmerőségükben (*h.* 3. 251 sk.: ἡλαίωνων ... / Λύγδαμιν ὕβριστις; 255: ἃ δειλὸς βασιλέων, ὅσον ἦλπεν ~ *h.* 4. 174: ὁπίγονοι Τιτήνης; 183: ζωστήρας ἀναιδέας; 184: Γαλάτῃσι ... ἄφρονοι φύλῳ) támadni mertek.¹¹³ Az ellenség rendkívül nagy számát Kallimachos mindkét himnuszban hasonló képekkel érzékelteti (*h.* 3. 253: ψαμάθῳ ἴσον ~ *h.* 4. 175: νιφάδεσσιν ἐοικότες ἢ ἰσάριθμοι / τείρεσιν). A győztes mindkét esetben egy isten, az Artemis-himnuszban az istennő, az Apollón-himnuszban Apollón: Artemis nyilai (τόξα) óvják az ephesosi templomot (*h.* 3. 258), az ellenség pajzsai (ἀσπίδας) maradnak győzelmi jelként a delphoi szentélyben (*h.* 4. 184).¹¹⁴ Nyilvánvalóan arról van szó, hogy Kallimachos a kelták elleni

¹¹⁰ Ez azonban – *pace Radke*: i. m. (66. jegyz.) 180 sk. – egyáltalán nem jelenti azt, hogy Kallimachos jelentéktelennek tekinti a győzelmet. Az állítólagos kontraszt az ἔργον (a király tettei) és a λόγος (költői feldolgozás) között sem lehet érvényes, ha az enklómiont komolyan kell venni.

¹¹¹ Hasonlóan *W. H. Mineur*: Callimachus. Hymn to Delos. Introduction and Commentary. Leiden 1984. 17 sk. (feltételezése szerint [10–16] a költemény születésnapjához ajándékként íródott Ptolemaios számára, és egy udvari genethliakon-ünnepen mutatták be 274. március 7-én) és *Cameron*: i. m. (4. jegyz.) 262 (Kr. e. 275–274). Vö. még *Barbantani*: i. m. (31. jegyz.) 196. *Bing*: i. m. 1988 (2. jegyz.) 92 sk. sokkal tágabb időteret engedne meg (Kr. e. 259 mint *terminus ante quem*), mert szerinte csak annyi biztos, hogy a himnusz a Ptolemaiosok magabiztos hódító politikájának nyomát viseli magán. *M. Hose*: Der alexandrinische Zeus. Zur Stellung der Dichtkunst im Reich der ersten Ptolemäer. Philologus 141 (1997) 60 sk. azt feltételezi, hogy Theokritos Ptolemaios-enklómionja, mely némi hasonlóságot mutat a Délos-himnusszal, szintén Kr. e. 274 és 270 között keletkezett. Ám a közös motívumok nem elegendők az időbeli közelség megállapításához, nem beszélve az elsőbbségről (vö. *Bing*: i. m. 1988 [2. jegyz.] 93, 7. jegyz.). Arra pedig már *Mineur*: i. m. 16 sk. is felhívta a figyelmet (vö. *Bing*: i. m. 1988 [2. jegyz.] 92, 3. jegyz.), hogy a Kr. e. 272/71-ben bevezetett θεοι-ἀδελφοί-kultusz nem befolyásolja a datálást, mert Ptolemaios már ennél korábban is mint θεὸς ἄλλος (*h.* 4. 165) jelent meg az uralkodói propagandában. *F. T. Griffiths*: The Date of Callimachus' Hymn to Delos. Maia 29–30 (1977–1978) 95–100 hasonló érvekkel támasztja alá a Kr. e. 271-es évet mint *terminus ante quem*-et (Theokritos szerinte az aulikus utalások tekintetében Kallimachos tanítványa volna).

¹¹² Vö. *É. Cahen*: Les Hymnes de Callimaque. Commentaire explicatif et critique. Paris 1930. 148, *Bing*: i. m. 1988 (2. jegyz.) 127, 57. jegyz.; *Plantinga*: i. m. (62. jegyz.) 264; *Ambühl*: i. m. 2005 (5. jegyz.) 280; *S. Schlegelmilch*: Bürger, Gott und Gottesschützling. Kinderbilder der hellenistischen Kunst und Literatur. Berlin – New York 2009. 216 és újabban *Barbantani*: i. m. (31. jegyz.) 196. *C. Meillier*: Callimaque et son temps. Recherches sur la carrière et la condition d'un écrivain à l'époque des premiers Lagides. Lille 1979. 113 sk. óvatosabb, mivel szemében a hybris büntetése konvencionális himnikus motívumnak számít (ezenkívül a himnuszban nem lát semmit, ami uralkodó-enklómionra emlékeztetne). Ám a tematikus megfelelés és a megfogalmazásbeli hasonlóságok mást sugallnak.

¹¹³ A két esemény párhuzamához vö. *Ukleja*: i. m. (2. jegyz.) 250–252. Az Artemis-himnuszban az elvakult uralkodó mint az istennő személyes ellensége áll a középpontban (ezért az epizód második fele Lygdamishoz intézett apostrophé [255–258]), míg a Délos-költeményben Brennus egyáltalán nem szerepel, és a felelősség a közösséget terheli.

¹¹⁴ Vö. az epizódot keretező kifejezéseket: ἄεθλος (171) és ἀέθλια (187).

harc egyes motívumait, melyeket a Délos-himnuszban a történelmi események hatására nagyobb terjedelemben alkalmazott, az Artemis-himnusz Lygdamis-epizódjában rövidített formában ismét felhasználta.¹¹⁵ Ebben az esetben a Kr. e. 274-es év a harmadik himnusz *terminus post quem*-je is.¹¹⁶

Ha két további *Aitia*-helyet is bevonunk a vizsgálatba, a *terminus ante quem*et is sikerülhet meghatározni. A himnusz Héraklés étvágya kapcsán röviden említést tesz Theiodamasról (*h.* 3. 161). A dryópsok zord királyával való találkozás a témája az *Aitia* első könyve egyik epizódjának (*fr.* 24–25d). Kézenfekvő, hogy a költő a himnuszban az *Aitia* hosszabb feldolgozására akart futólag utalni.¹¹⁷ Éppen fordított a helyzet egy második szövegkapcsolattal. Lygdamis az Artemis-himnusz 252. sorában bukkan fel, és története – ahogy a fentiekben láthattuk – némileg nagyobb teret kap (251–258). Az *Aitia*-beli Akontios-elégiában mindössze egy rövid utalás található Lygdamis és Artemis konfliktusára (*fr.* 75. 23). Kallimachos tehát az *Aitia* harmadik könyvében vissza-utalt a korábbi, jobban kidolgozott Lygdamis-epizódra a harmadik himnuszban. E két megfigyelés alapján a három mű relatív kronológiája a következőképpen fest: *Aitia* I (Theiodamas-történet), 3. himnusz (Theiodamas-utalás, Lygdamis-történet), *Aitia* III (Lygdamis-utalás az Akontios-elégiában).¹¹⁸

Mivel a Délos-himnuszban már *terminus post quem*-re leltünk, a Theiodamas-epizód keletkezési dátuma nem számít. Ám amennyiben Cameronnak igaza van, hogy az *Aitia* első két könyve Kr. e. 270-ben jelent meg,¹¹⁹ úgy az első könyv elejéről származó

¹¹⁵ H. Herter: s. v. Kallimachos. RE Suppl. 5 (1931) 441 és uő: RE Suppl. 13 (1973) 236 sk. úgy véli, hogy a kimmer epizódot közvetlenül a Kis-Ázsiát fenyegető kelta veszély ihlette (így A. Couat: La poésie alexandrine sous les trois premiers Ptolémées [324–222 av. J.-C.], Paris 1882. 222 és F. Körtz: Die Eigentümlichkeiten der Kallimacheischen Dichtkunst. Eine Studie zum Artemishymnus des Kallimachus und Catulls carmen LXVI. Progr. Cöln-Ehrenfeld 1902. 36 sk.; szkeptikus Mair: i. m. [115. jegyz.] 26 és Bornmann: i. m. [61. jegyz.] VIII), ám kétségsbe vonja az időbeli közelség posztulátumát.

¹¹⁶ Vö. Barbantani: i. m. (31. jegyz.) 196: „Hymn 3 and 4 may have been composed in the same period.”

¹¹⁷ Így Ardizzoni: i. m. (61. jegyz.) 40 („il poeta diventa ... scoliasta di sè medesimo”); Ambühl: i. m. 2005 (5. jegyz.) 293, 298. jegyz. és Bornmann: i. m. (61. jegyz.) X. Ez azt is jelenti, hogy az apja mellszörzetébe csimpaszkodó kis Hyllos képe ugyanabban az *Aitia*-epizódban (*fr.* 24. 1–3) hatással lehetett az Artemis-himnusz megfelelő jelenetére (*h.* 3. 76 sk.: Artemis–Brontés). Vö. legkivált *fr.* 24. 3: δραζάμενος ~ *h.* 3. 76: ἐδράζαιο.

¹¹⁸ M. A. Harder: Callimachus: *Aitia*, I: Introduction, Text, and Translation. Oxford 2012. 22, 62. jegyz. érdeme, hogy ezt a kronológiai sorrendet a fenti érvek alapján elsőként felismerte (az *Aitia* kettős redakciójának mellékérveként). A 'h. 3 – *Aitia* III' relatív időrendhez Lygdamis említése kapcsán vö. még Cahen: i. m. (116. jegyz.) 149.

¹¹⁹ Cameron: i. m. (4. jegyz.) 158 (prológussal), 249 sk. és 262. M. A. Harder: A. Cameron, Callimachus and His Critics. Princeton 1995. Mnemosyne 55 (2002) 601 sk. kiemeli a datáláshoz vezető érvelés spekulatív jellegét. A módszer kritikája jogos, ám az *Aitia* I–II (prológussal vagy anélkül) dátuma nagyjából a valóságnak megfelelő lehet. A mi érvelésünk esetében a határidőpontoknak nincs jelentőségük, mivel csak annyit feltételezünk, hogy az *Aitia* I Theiodamas-epizódja korábban született, mint az Artemis-himnusz. Mindenesetre az *Aitia* I–II megjelenését nem tehetjük későbbre, mint Kr. e. 268, ha az Akontios-elégia, melyet 267-re keltezhetünk, immár az *Aitia* III–IV kontextusához tartozik.

elégia¹²⁰ 274 előtt vagy ezen év körül íródhatott. Ha viszont valami pontosabban tudnánk mondani az Akontios-elégia keletkezési idejéről, a kívánt *terminus ante quem* is adott volna. Cameron a 279–274-es időintervallum mellett foglal állást,¹²¹ ami – ha igaz volna – fatális következményekkel járna a fenti kronológiai rendre nézve. Éppen ezért alaposabban szemügyre kell vennünk érvelését, ami arra fog vezetni, hogy az *Acontius et Cydippe* másképpen is datálható, mint ahogy azt Cameron gondolta. Két alapfeltevésével feltétel nélkül egyetérthetünk: (1) Joggal feltételezi, hogy Kallimachos az *Aitia* elégiáit akár két évtizeddel korábban (így tehát akár egész érett alkotói korszaka alatt) írta, míg nem később kétszer két kötetes kiadásban jelentette meg főművét (Kr. e. 270: *Aitia* I–II, Kr. e. 245: *Aitia* III–IV).¹²² (2) Ami az Akontios-elégiát illeti, a Zeus és Héra házasságára tett utalás (fr. 75. 4 f.) az egyetlen támpont a költemény datálásához, mert ebben ironikus utalást lehet felfedezni a Sótadés-esetre, aki végzetes szókimondással érdemelte ki a halált.¹²³ A célzás háttereként két súlyos sértés is szóba jöhet, mellyel a maróneiai költő felségsértést követett el Philadelphos ellen: a testvérházassággal kapcsolatos szabadszájúsága¹²⁴ és/vagy Bilistichével való szerelmi viszonyának pellengérre állítása, ami végül az iambosköltő halálbüntetését eredményezte. Az előbbi esetben a szóban forgó elégia időpontja Kr. e. 279–274, az utóbbiban nagy valószínűséggel Kr. e. 267.¹²⁵

Az első feltevést (1) illetően mi sem természetesebb, mint hogy egy elégia (itt az *Acontius et Cydippe*) több mint húsz évvel könyvbeli (*Aitia* III–IV) megjelenése előtt

¹²⁰ Ez csak abban az esetben releváns, ha a költő az elégiákat megközelítőleg abban a sorrendben vetette papírra, amelyben azok könyv formában megjelentek. Ez azonban távolról sem bizonyos, sem az *Aitia* első-második, sem harmadik-negyedik könyve vonatkozásában.

¹²¹ Cameron: i. m. (4. jegyz.) 262.

¹²² Cameron: i. m. (4. jegyz.) 255: „The two installments of the *Aitia* were separated by a quarter of a century. We can hardly believe that Callimachus wrote no aetiological elegies during all this time.” Hasonlóan vélekedett már E. Eichgrün: Kallimachos und Apollonios Rhodios. Diss. Berlin 1961. 175 és P. J. Parsons: Callimachus: Victoria Berenices. ZPE 25 (1977) 50 is. Helyesen hasonlítja Cameron ezt az eljárást a himnusz-kötet kialakulásához. Ott (255) a következőket olvassuk: „Some of the 25 odd elegies included in Aetia III–IV must have been composed at intervals between 270 and 245.” Így képes megmagyarázni néhány *Aitia*-epizód hatását Apollóniosra, így például az *Ancora Argus* és *Arg.* 1. 953–960 kapcsolatát, még mielőtt az előbbi elnyerte végleges helyét az *Aitia* negyedik könyvében (*Ait. fr.* 108–109a Harder). Ugyanígy befolyásolhatta az etésiai szelek leírása az Akontios-elégiában (fr. 75. 34–37) Apollónios hosszabb aitiologikus elbeszélését (*Arg.* 2. 498–527) (256). A két változatot összeveti egymással Eichgrün: i. m. 119–124, ezekhez és az Argó horgonya *aition*hoz Kallimachosnál és Apollóniosnál vö. A. Köhnken: Apoll-Aitien bei Kallimachos und Apollonios. In: Des Géants à Dionysos. Mélanges offerts à F. Vian. Eds. D. Accorinti – P. Chuvin. Alessandria 2003. 207–213.

¹²³ Vö. R. Pretagostini: Sotade poeta del biasimo e del dissenso. In: *uő*: Ricerche sulla poesia alessandrina. Teocrito, Callimaco, Sotade. Roma 1984. 146 sk., továbbá A. Lorenzoni: Eust. 1068,60–1069,23 (su un comico e qualche alessandrino). Eikasmos 12 (2001) 222–227.

¹²⁴ Vö. Sotad. fr. 1 CA (p. 238) és P. M. Fraser: Ptolemaic Alexandria. Oxford 1972 I 117 sk. (II 210, 206. jegyz. más datálással).

¹²⁵ Cameron: i. m. (4. jegyz.) 257. Sótadés megöletésének történelmi kontextusához és időpontjához (Kr. e. 266 tavasza) vö. M. Launey: L'exécution de Sotadès et l'expédition de Patroklos dans la mer Égée (266 av. J.-C.). REA 47 (1945) 33–45 (mindenekelőtt 43). Harder: i. m. (118. jegyz.) II 585 ad fr. 74. 4, aki egyébként kritikus Cameron eredményeivel kapcsolatban, lehetségesnek véli Ptolemaios és Arsinoé házasságának időbeli közelségét, ám mivel bizonyosnak nem tartja, a dátumot illetően a *non liquet*-nél marad (i. m. 545).

született. Már csak az a kérdés, hogy Kr. e. 279–274 vagy 267-e a valószínűbb dátum. Cameron a korábbi datálás mellett tör lándzsát, mivel úgy véli, a későbbi kevésbé ad magyarázatot arra, hogy miért nem az időben közelebbi Bilistiché-afférra történik utalás.¹²⁶ Ezzel a feltevessel viszont Cameronnak meg kellene indokolnia, hogy a 270 körül született elégia miért nem az *Aitia* első és második könyvét tartalmazó redakció része lett. A kutató úgy véli, az elégiának egészen más a szerkezete, mint a többinek az első két könyvben, így aztán „várólistára” került, míg az *Aitia* harmadik könyvében helyet nem kapott.¹²⁷ Ahhoz, hogy az Akontios-elégia szerkezete miatt nem illett az első két könyv elégiái közé, nem fér kétség, ám másságának természetes magyarázata éppen abban rejlik, hogy 270 után keletkezett, amikor az elégiák kontextusa már nem a Múzsza-dialógus volt. Így tulajdonképpen a 267-es év valószínűbb keletkezési dátum. Nem jelent akadályt az sem, hogy a Sótadésnak irányzott oldalvágás időben távolibb eseményt idéz fel, mert a király és a királynő megsértése időtől független, emblématis jelentőségre tehetett szert.¹²⁸ Hogy ezáltal a halálbüntetést vonta magára, azt az idézett „népi bölcsesség” (*Ait. fr.* 75. 9: ὥς ἐτεὸν παῖς ὅδε μαῦλιν ἔχει) érzékelteti, ami a csapdát ábrázolja, amelyből Kallimachos ügyesen kiment magát. Ezen allúzió Sótadés Kr. e. 267-ben bekövetkezett halálának bizonyítéka. Ugyanakkor Zeus és Héra ἱερὸς γάμος-ának felidézése garantálja, hogy az elégia mindvégig megmarad a műfajának megfelelő stílusban.

Cameron mellékelve (bevallottan *argumentum e silentio*) a korábbi keltezés mellett, hogy Kr. e. 267-ben, a chremónidési háború első évében joggal várhatnánk némileg konkrétabb utalást Keós szigete történetének ezen csillagórájára.¹²⁹ Egy effajta aktualizáció azonban nem pusztán idegen lenne Kallimachos kifinomult stílusától, hanem az egész mű szerkezetét figyelembe véve meglehetősen ügyefogyott is, mivel a kortárs események okkal-joggal kerültek az *Aitia* harmadik és negyedik könyvének elejére és végére. Hasonlóképpen erőltetett az a gondolat, hogy a telchisek futó említése a Kr. e. 275–274-ben keletkezett Délos-himnuszban (*h.* 4. 31) nem választható el

¹²⁶ Cameron: i. m. (4. jegyz.) 257: „On balance we should probably date the Cydippe soon after Sotades’s poem on Arsinoe, which in turn immediately followed the royal wedding in 279/174.”

¹²⁷ Cameron: i. m. (4. jegyz.) 261.

¹²⁸ Launey: i. m. (125. jegyz.) 45 azt a lehetőséget is megvizsgálja, hogy a hírhedt kinaidológus mindezekelőtt II. Arsinoé gyalázása miatt kapta büntetését. A Kr. e. 267-es affér ebben az esetben csak katalizátor lehetett.

¹²⁹ Cameron: i. m. (4. jegyz.) 258: „Nobody likes arguments from silence, but if Callimachus had been writing after 267, it is hard to believe he could have failed to mention so unexpected a change in the status of Ceos, under the auspices of a principal patron of his own early poetry. Given the structure of the epilogue, it would not have been hard to slip in a reference to the future dynastic refounding of Koresia, most simply and neatly in the form of a prophecy in mythical times (a device he was to use for the „future” birth of Philadelphus in *Hymn to Delos* 188).” Az ötödik (‘nautilus’) epigramma értelmezése (259) a chremónidési háború háttere előtt sokkal meggyőzőbb. Hogy Arsinoé II. ezen háború előestéjén (Kr. e. 268) még életben lett volna, mielőtt még abban az évben meghalt (258: „Arsinoe must still have been alive during the diplomatic preliminaries and preparations for the war”), távolról sem bizonyos.

az Akontios-elégiát ihlető Xenomédés-olvasmánytól (*Ait. fr.* 75. 64 sk.).¹³⁰ Mivel azonban az utalás mindkét helyen csak futólagos, nem szolgáltathat alapot a költemények sorrendjének meghatározásához. Az Akontios-elégia így akár követheti is időben a Délos-himnuszt.¹³¹

Ha az Akontios-elégia legvalószínűbb dátuma Kr. e. 267, úgy a szövegutalások alapján felállított sorrend (*Aitia* I, 3. himnusz, *Aitia* III) is érvényben marad. Az Artemis-himnusz *ante-quem*-dátuma ennek megfelelően a 267-es év. Artemis és II. Arsinoé alakjának egymásra játszása ezt a relatív kronológiát további három évvel szűkíti.¹³² Ugyanis a himnusz születésének idején a királynőnek nagy valószínűséggel még életben kellett lennie, így alsó időhatárként a Kr. e. 270-es év nyara tételezhető. Az időablak tehát, amelyben az Artemis-himnusz leginkább elhelyezhető, Kr. e. 274–270. Ez a hipotézis a Délos-himnuszban szereplő galata-epizód hatását is magyarázza, mivel az időbeli közelség a történelmi eseményhez megnöveli a tárgyi-szövegszerű kapcsolat valószínűségét.¹³³

Ha a datálással kapcsolatos eredményeink nem esnek távol a valóságtól, befejezőképpen érdemes a mű társadalmi-kulturális kontextusban, más szóval az alexandriai udvari és irodalmi életben betöltött szerepével ('Sitz im Leben') foglalkozni. A következő megjegyzések célja, hogy túllépjünk azon a némileg merev ellentétben, mely az 'irodalmi himnuszok' és a 'kultikus himnuszok' között feszül,¹³⁴ mivel ezen fogalmak az árnyalatgazdag valóságot aligha adják vissza. Ugyanakkor az udvari dimenzió nem tévesztendő

¹³⁰ Cameron: i. m. (4. jegyz.) 267: „It was because the Telchines were in his mind from reading Xenomedes that they sprang too readily to his pen while writing the *Hymn*.”

¹³¹ A telchisek negatív képe a prológosban ebben az összefüggésben nem játszik semmilyen szerepet, mert nem valószínű, hogy Kallimachos – ahogy Cameron: i. m. (4. jegyz.) 260 gondolja – a telchiseket később (a prológos után) nem említhette semleges szövegkontextusban, ami azt vonná maga után, hogy az Akontios-elégia, amelyben utalásszerűen felbukkannak (*fr.* 75. 64 sk.), nem keletkezhetett volna később, mint Kr. e. 270 után. Ez a gondolatfűzés túl tematikus és túlságosan sok előfeltevéssel terhelt.

¹³² Vö. Adorjáni: i. m. 2015 (1. jegyz.).

¹³³ Ugyanebből az okból a Theiodamas- és Akontios-elbeszélésnek az Artemis-himnusztól nem túl távoli időben (néhány éven belül) kellett születnie.

¹³⁴ A himnuszokhoz mint recitációs és olvasásra szánt irodalomhoz vö. Legrand: 1. m. (115 jegyz.) 1901 (főként *h.* 2, 5, 6 alapján); Wilamowitz: i. m. [7. jegyz.] I 118 sk. (az életszerű háttér hangsúlyozásával); Cahen: i. m. (7. jegyz.) 272 sk., 281 sk., valamint 277 sk. (az Artemis-himnuszról); Herter: i. m. 1931 (117. jegyz.) 434; T. B. L. Webster: Hellenistic Poetry and Art. London 1964. 109; Bornmann: i. m. (61. jegyz.) XIII; G. O. Hutchinson: Hellenistic Poetry. Oxford 1988. 63; W. D. Furley: Types of Greek Hymns. Eos 81 (1993) 28 sk. és M. Depew: Enacted and Represented Dedications: Genre and Greek Hymns. In: Matrices of Genre. Authors, Canons, and Society. Eds. M. Depew – D. Obbink. Cambridge – London 2000. 78 sk. Mint a ma újraéledő kutatási irány egyik fő reprezentánsa, Petrovic visszatérne a himnuszok kultikus összefüggéseit hangsúlyozó értelmezéshez: i. m. (40. jegyz.) 116 sk. (a kultusz mint a görög irodalom „alapértelmezett” funkciója), valamint 124–139 (a mimetikus himnuszok mint *par excellence* kultikus dalok, melyek a rituális eseményt bár nem követik szinkrón módon, ám kiegészítik és kommentálják). Később azonban a kutató maga is elismeri, hogy tézise a himnuszok pragmatikus funkciójáról a kultuszban sem nem bizonyítható, sem nem cáfolható állítás (Petrovic: i. m. [40. jegyz.] 137). A kutatói álláspontok tömör összefoglalásához vö. újabban Stephens: i. m. (4. jegyz.) 11 sk.

össze az alkalmi költészettel, mivel a költő utalhat a versen kívüli valóságra anélkül, hogy ezzel a művet egy bizonyos alkalomhoz akarná szögezni.¹³⁵ Így a himnuszokban (*h.* 1, *h.* 2, *h.* 3, *h.* 4) felfedezhető történelmi allúziók ugyanúgy érvényben maradnak, ha nem kapcsolódnak konkrét bemutatási körülményekhez, ahogy a kultikus himnuszok (*h.* 2, *h.* 5, *h.* 6) is betölthetnek valamilyen funkciót a kultuszon belül anélkül, hogy maguk szűk értelemben kultikus szövegek volnának (például recitáció a kultikus cselekményt követő *symposion* keretében).¹³⁶ Ezenkívül a ptolemaiosi udvar profán-ünnepi alkalmi is lehetnek olyan változatosak, hogy a költőnek különféle lehetőségeket biztosítsanak udvari jellegű művek bemutatására szélesebb nyilvánosság előtt.¹³⁷

Természetesen nem zárható ki, hogy Kallimachos szeme előtt költői koncepciói kidolgozásakor egy bizonyos (ideális) bemutatási kontextus lebegett. Kétségtelenül alkalmi műveknek számítanak a himnuszokpuszon túl olyan költemények, mint a *Coma Berenices* (*Ait. fr.* 110), melyet a költő eredeti funkcióján módosítva az *Aitia* záró költeményévé tett, vagy az *Ectheosis Arsinoes* (*fr.* 228).¹³⁸ Mivel azonban a himnuszokban az efféle kortárs eseményekre történő utalások ritkábban fordulnak elő, vagy legalábbis nem engednek közvetlenül a történelmi háttérre következtetni, e versek alkalmi költészetként való értelmezése nem lehet több spekulációnál.¹³⁹ És még ha Kallimachos egy konkrét alkalmat tartott is volna szem előtt, félreismerhetetlen az a törekvése, hogy kerülje az erre vonatkozó egyértelmű jelzéseket. Ezt két különböző, egymást kiegészítő okkal lehet magyarázni: (1) Kallimachos azon van, hogy a himnuszt bármilyen hasonló kontextusban elő lehessen adni, ami csak erősíti irodalmi értékét és potenciálját.¹⁴⁰ Így különbséget kell tennünk az olyan alkalmi mű között, mely annyira szorosan kap-

¹³⁵ Ugyanígy A. Kerkhecker: Μουσέων ἐν ταλάρῳ – Dichter und Dichtungen am Ptolemäerhof. A&A 43 (1997) 125.

¹³⁶ Vö. Fraser: i. m. (124. jegyz.) I 652 sk.; Cameron: i. m. (4. jegyz.) 63–67 (kultikus kötődés, még ha nem is szűk értelemben kultuszdalok); B. Acosta-Hughes – C. Cusset: Callimaque face aux Hymnes Homériques. In: Hymnes de la Grèce antique: Approches littéraires et historiques. Actes du colloque international de Lyon, 19–21 juin 2008. Eds. R. Bouchon – P. Brillet-Dubois – N. Le Meur-Weissman. Lyon 2012. 128–131, valamint B. Acosta-Hughes – S. A. Stephens: Callimachus in Context. From Plato to the Augustan Poets. Cambridge 2012. 84–90 (mint a szövegben benne élő lehetőség, amelynek valóságértéke viszont bizonyíthatatlan).

¹³⁷ G. Weber: Dichtung und höfische Gesellschaft. Die Rezeption von Zeitgeschichte am Hof der ersten Ptolemäer. Stuttgart 1993. 165–184.

¹³⁸ E lírai darab helye az életmű egészében vitatott. Kapcsolatához a *Victoria Berenices* címen ismert darabbal (*harmadik* vers a μέλη nevű sorozatban ~ nyitó elégia az *Aitia* *harmadik* könyvében) vö. E. Prioux: Callimachus' Queens. In: Brill's Companion to Callimachus. Eds. B. Acosta-Hughes – L. Lehnus – S. Stephens. Leiden – Boston 2011. 208. Cameron (i. m. [4. jegyz.] 165–173) feltételezése, hogy a μέλη néven csoportosított költemények az iambosokhoz tartoznak, igencsak vitatható.

¹³⁹ Clauss: i. m. (30. jegyz.) 155–170 kísérlete az alkalom meghatározására az egyik legsikeresebb ilyen irányú vállalkozás.

¹⁴⁰ Ez a scénárió Cameron (i. m. [4. jegyz.] 63–67) felfogását tükrözi, aki nem zárja ki a himnuszok performatív előadását. A túlságosan egyértelmű deiktikus elemek kiiktatása és a konkrétumok fikcionalizálása az időtlen hatás érdekében olyan vonás, mely Kallimachos himnuszait egyes pindarosi epinikionokkal rokonítja, ahol hasonló törekvés figyelhető meg. Egy tipikus eset részletekbe menő elemzése Adorjáni Zs.: Pindars sechste olympische Siegesode. Text, Einleitung und Kommentar. Leiden 2014. 56–66.

csolódik az eredeti alkalomhoz, hogy csak egyetlen tökéletes bemutatója lehet, és az olyan között, mely az alkalmat minden újbóli bemutatással újrateremti. (2) Még ha a mű valamilyen konkrét célból íródott is, a költő előre „beletervezheti” későbbi olvasóközönségét vagy valamilyen későbbi befogadó kontextust (akár performatív aktust, akár verseskötetet).¹⁴¹ Ha pedig abból a feltevésből indulunk ki, hogy a himnuszok mind a recitációs, mind az olvasói igényeknek megfelelnek, úgy ideális esetben kétféle közönség képe rajzolódik ki: (1) az elsődleges közönségé, mely az udvar egyes tagjaiból, valamint a „nép” előkelőbb képviselőiből állhatott,¹⁴² és amely a szóbeli bemutatás alatt képes volt a mindenkori himnusz gazdag mitológiai apparátusát értékelni;¹⁴³ (2) a másodlagos közönségé, mely elsősorban az alexandriai könyvtár tudós közösségét (mint az elsődleges közönség szűk keresztmetszetét) jelenti, akik különösen vonzódtak az igényes irodalomhoz. Nekik az írott változat alapján lehetőségük nyílt a szöveg alapos tanulmányozására, ami az intertextuális utalások felfejtését és élvezetét biztosította.¹⁴⁴

A bemutatott összefüggések más himnuszokkal azt a következtetést indokolták, hogy az egyes darabok végső értelmüket a himnuszoktetben nyerték el. Ez viszont azt is jelenti, hogy ezek a szövegek immár kortárs környezetben a konkrét alkalomtól függet-

¹⁴¹ Cameron bemutatási hipotézise ebben a kérdésben tehát nem zárja ki Bing felfogását, aki az írásbeliségre helyezi a hangsúlyt (i. m. [2. jegyz.], kiváltképp 10–48), csupán kiegészíti. Jogosan kifogásolja Harder: i. m. (119. jegyz.) 599 sk. és 606 (vö. még *uő.*: i. m. [118. jegyz.] 13 sk.) Cameron szemléletmódjában, hogy egyetlen aspektust abszolutizál, ami nem felel meg a valóságnak, hogy ti. a szélesebb közönségnek szánt művek mellett voltak olyanok, amelyek a Museion szférájához rendelhető vájtfüllűekhez szóltak. Az is elképzelhető azonban – ahogy azt hamarosan látni fogjuk –, hogy ugyanaz a mű képes volt megfelelni mindkét hallgatói kör/kontextus igényeinek. Vö. Petrovic: i. m. (40. jegyz.) 180, 246. jegyz. (a költő célja, hogy műveit kultikus és irodalmi alkotásokként is lehessen értelmezni).

¹⁴² Weber: i. m. (137. jegyz.) igen meggyőzően vázolja azt széles körű udvari közösséget, mely irodalmi műveltség és befogadói képesség tekintetében széles spektrumot fedhetett le. *M. Asper*: Gruppen und Dichter: Zu Programmatik und Adressatenbezug bei Kallimachos. A&A 47 (2001) 94 joggal feltételez meglehetősen színes befogadói kört a himnuszok esetében: „Die Hymnen mag man sich ähnlich vorgetragen denken wie den Adonis-Hymnos in Thekorits Adoniasusen (Id. 15), also im Kontext öffentlich inszenierter Feste.”

¹⁴³ Hasonló jellegű lehetett az archaikus kardal (akár egy pindarosí bonyolultságú költemény) recepciója az elsődleges közönség által.

¹⁴⁴ Olvasmányon ugyanakkor hangos olvasást kell értenünk – *pace Bing*: i. m. 1993 [2. jegyz.] 189, 24. jegyz. –, ami olyan stílusalakzatokat is figyelembe vesz, mint az alliteráció (vö. *h.* 2. 1 sk., lásd *Bing*: i. m. 1993 [2. jegyz.] 183). *Asper*: i. m. (144. jegyz.) 94 hasonlóképpen tesz különbséget az első és másodlagos közönség, a 'kis csoport' és 'nagy csoport' között. Ugyanakkor a 'kis' és 'nagy' fogalmak némileg félrevezetőek, mert a mennyiségi elem nem lényegi vonása az ellentétnek. Továbbá a kutató azt feltételezi, hogy az udvar tagjai mint elsődleges hallgatóközönség egy *symposion* vagy költői verseny kapcsán azonnal értékelni tudták a megszólaló művek intertextuális szubsztrátumát, míg a másodlagos olvasóközönség az önazonosságot hangsúlyozó és közösséget teremtő aitiológiában lelte örömet. Nézetem szerint éppen fordított a helyzet (aitiológiai/mitológiai háttér az első hallgatóságnak, textuális utalások hálója a másodlagos olvasóknak), mivel az intertextualitást csak az olvasás aktuusa fedi fel teljes egészében. Ez ugyanakkor nem jelenti, hogy a másodlagos olvasók köre nem terebélyesedhetett ki 'nagy csoporttá', amennyiben olyan tagokkal bővült, akik megfelelő képzettség és műveltség híján a szövegeket filológiai igény nélkül olvasták, vagyis megelégedtek a mitikus-aitiológikus felszín élvezetével, ami tipikusan inkább a szóbeli előadás közönségének figyelmét ragadhatta meg. Hasonlóan Weber: i. m. (137. jegyz.) 128 sk. és öt követve Petrovic: i. m. (40. jegyz.) 137–139 (az első recepciók folyamat mint 'nyers' megértési aktus). Vö. még *M. Fantuzzi* – *R. Hunter*: Tradition and Innovation in Hellenistic Poetry. Cambridge 2004. 23.

lenül is léteztek. Ha pedig ez a nem performatív kerethez kötött olvasat a szerző szándékainak megfelelő, úgy mi, jelenkori értelmezők is feljogosítva érezhetjük magunkat arra, hogy hellenisztikus elődeink nyomába lépve igyekezzük értelmezni a rendelkezésünkre álló irodalmi hagyományt.

Ha ezeket az elméleti megfontolásokat az Artemis-himnuszra alkalmazzuk, úgy ennél is szigorúan meg kell különböztetnünk a bemutatási alkalmat a történeti allúzióktól. A költemény megírásának körülményei egyértelmű történelmi utalás híján nem bizonyosak,¹⁴⁵ s ami az alkalmat illeti, nem juthatunk túl azon a feltevésen, hogy a himnuszt eleve úgy tervezték, hogy alkalmas legyen bármilyen királyi lakomán való bemutatásra az uralkodópár jelenlétében. Az elsődleges bemutatási kontextus tehát nagy valószínűséggel valamely udvari *symposion* lehetett. Ennek szövegszerű bizonyítéka lehet a vers középpontja közelében álló jelenet, amelyben Héraklés fogadja Artemist az Olymposon

¹⁴⁵ Az erre vonatkozó hipotézisek nem igazolhatók: Meillier: i. m. (112. jegyz.) 107–113 szerint a himnusz a kyrénéi Artemitia-ünnepre íródott (hasonlóan kyrénéi bemutatás mellett tör lándzsát C. Cessi: Studi Callimachei. SIFC 7 (1899) 363, aki a költeményt Kr. e. 260-ra datálta, mivel a béke leírásában [129–135] a Kyréné és Alexandria közötti harmonikus viszony visszatükröződését vélte felfedezni; W. Weinberger: Zur Chronologie des Kallimachos. WS 14 (1892) 214 sk. meglegedett a két hatalom közötti nem ellenséges viszonyral, és Kr. e. 273-at tekintette *terminus ante quem*-nek). Vö. még E. Maass: Kallimachos und Kyrene. Hermes 25 (1890) 408 sk., aki azt a feltételezést fogalmazza meg, hogy az első három himnusz Kyréné phylé-szerkezetét képezi le (az első himnusz az árkádiai[-peloponnesosi]-krétai összetevőt, a második a spártait, a harmadik a szigetlakókat). Vö. Acosta-Hughes-Stephens: i. m. (136. jegyz.) 5, 5. jegyz. Mindazonáltal a szigetek az Artemis-himnuszban nem játszanak központi szerepet. (Hogy az Ókeanidák Artemis kíséretében a szigeteket jelképeznek – ahogy Maass: i. m. 404 gondolja –, kétséges, de mindenesetre nem közvetlenül belátható, így nem támasztja alá a „szigeti” Artemis elméletét.) Nézetének kritikájához vö. Studniczka: i. m. (31. jegyz.) 4; Cahen: i. m. (7. jegyz.) 384 sk. és Mair: i. m. (115. jegyz.) 27. Ph.-E. Legrand: Pourquoi furent composés les Hymnes de Callimaque. REA 3 (1901) 312 egy Macrobius-helyet (*sat.* 5. 22. 4 Kaster = Alex. Aet. fr. 4 Magnelli) használ kiindulópontnak, ahol Alexandros Aitólos beszámolója alapján arról értesülünk, hogy az ephesosiak az új Artemis-templom alapítása kapcsán hirdettek költői versenyt az istennő dicsőítésére, s ehhez a milétosi Timótheost választották ki (a Timótheos-sorok rekonstrukciójához vö. G. F. Bruschich: L'inno ad Artemide di Timoteo. QUCC 34 (1990) 25–32; G. Ragone: Callimaco e le tradizioni locali della Ionia asiatica. Callimachea I, Atti della prima giornata di studi su Callimaco. In: Eds. A. Martina – A.-T. Cozzoli. Roma 2006. 74–76 különféle bemutatási hipotézisekkel és további irodalommal), és a kallimachosi Artemis-himnuszt hasonló „pályázat” szüleményének tekinti egy későbbi korból. Petrovic: i. m. (40. jegyz.) 219 szintén vonzónak tartja ezt a nézetet, ugyanakkor elismeri, hogy aligha igazolható. Hogy a II. Ptolemaios rendelte himnusz valamely ephesosi kultuszra íródott, és az uralkodó sikeres hódító politikájának (is) emléket állít (Kr. e. 258–248), azt már Couat: i. m. (115. jegyz.) 221 sk. is feltételezte (így még L. Arata: L'inno di Callimaco ad Artemide. Pesaro 1904. 26 sk.), ám jogos ellenvetésekkel találkozott Cahen: i. m. (7. jegyz.) 278 sk. és uő: Callimaque. Texte établi et traduit. Paris 1948³. 233 sk. munkáiban, aki azonban túl messze megy, amikor a költeményt tiszta *idylle épique*ként lecsupaszítja minden társadalmi összefüggéstől. Ragone: i. m. 76–78 Artemis és Ephesos között szoros kapcsolatot vél felfedezni, sőt mi több inspirációs forrást a himnusz ephesosi epizódjához (a jelen eseményeinek visszavetítése a múltba). Vö. még A. T. Cozzoli: Poeta e filologo. Studi di poesia ellenistica. Roma 2012. 284.

(142–169).¹⁴⁶ Amikor azt olvassuk, hogy Artemis Apollón mellett foglalt helyet (169), akkor úgy kell elképzelnünk, hogy ezt az olymposiak lakomája (δαίς) követte,¹⁴⁷ amit viszont a vers már nem ábrázol. Valószínű, hogy a költő az olympiai jelenettel az alexandriai udvar egyik *symposion*jának irodalmi hasonmását igyekezett megteremteni, ami a himnusz megszólaltatására is ideális keret lehetett.¹⁴⁸ Ha Artemis és II. Arsinoé megfelelése igaz, úgy ez az értelmezés még vonzóbb, mivel az olymposi istennő képe kitűnően illenék a ptolemaida uralkodónőhöz, aki az uralkodói lakoma alatt férje, II. Ptolemaios (~ Apollón) mellett ülné. Ez azonban nem egyéb merő feltételezésnél, mivel az olymposi jelenet lehet a homérosi Apollón-himnusz megfelelő passzusának következménye is, ami a jelenet minden valóságkapcsolatát megszünteti.

SUMMARY

Callimachus' *Hymn to Artemis* received – due to Wilamowitz' rebukes – some harsh criticism regarding its poetic unity, and the debate about this issue has not yet abated. In this study I would like to enter the discussion with a few new remarks. Firstly, I investigate the place of the hymn in the book of hymns and its relation to the other pieces. Then I try to determine the nature of cohesion by mapping its elements into some frame of unity. I will hereby develop a critical stance towards former influential views, above all the „developmental psychologic” interpretation. Finally, I will broaden the horizon by looking at the poem's historical context and tackling the untoward question of dating.

Keywords: Callimachus, hymnic poetry, hymn to Artemis, poetic book, intertextuality, unity, historical context, dating

ADORJÁNI ZSOLT
PPKE–BTK Klasszika Filológia Tanszék
adorjanizs@gmail.com

¹⁴⁶ Petrovic: i. m. (40. jegyz.) 238 sk. azt a feltételezést fogalmazza meg, hogy Artemis bevonulásának ábrázolása az Olymposra (140 sk.) valós szekeres felvonulásra utalhat (feltehetőleg Artemis életnagyságú bábujaival), ahogy az az ötödik és hatodik himnuszban valószínűsíthető, csak itt éppen a *deixis ad oculos*-t *deixis am phantasma* helyettesíti.

¹⁴⁷ A homérosi párhuzam (A 601 sk.) is óhatatlanul ezt a feltevést támogatja.

¹⁴⁸ Hasonló sympotikus utalást fedezhetünk fel a Zeus-himnusz *παρὰ σπονδοῖσιν* (h. 1. 1) kifejezésében. Vö. Wilamowitz: i. m. [7. jegyz.] II 1; Herter: i. m. 1931 (117. jegyz.) 434; Harder: i. m. (5. jegyz.) 390; M. Cuypers: Prince and Principle: The Philosophy of Callimachus' Hymn to Zeus. In: Callimachus II. Eds. M. A. Harder – R. F. Regtuit – G. C. Wakker. Leuven – Paris 2004. 106 (Platón Lakomája összehasonlításával) és Petrovic: i. m. (40. jegyz.) 120–122. Acosta-Hughes–Stephens: i. m. (136. jegyz.) 137 a *symposion* toposzainak szabályos ismétlődésére mutat rá (h. 1 [prológus] ~ h. 3 [Héraklés-jelenet] ~ h. 6 [prológus]).

A cikk a Creative Commons Attribution 4.0 International License (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0>) feltételei szerint publikált Open Access közlemény, melynek szellemében a cikk bármilyen médiumban szabadon felhasználható, megosztható és újraközölhető, feltéve, hogy az eredeti szerző és a közlés helye, illetve a CC License linkje és az esetlegesen végrehajtott módosítások feltüntetésre kerülnek. (SID_1)